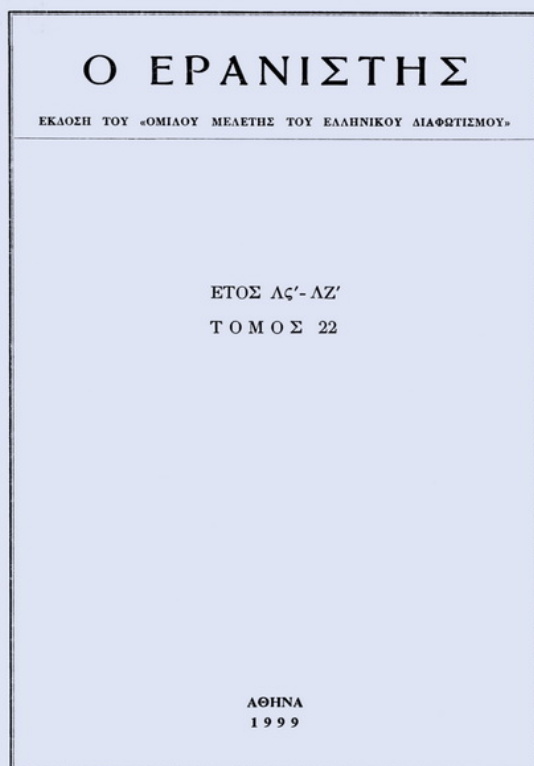

The Gleaner

Vol 22 (1999)

Η έρευνα ως επιστημονικός όρος στον
Αδαμάντιο Κοραή

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: [10.12681/er.185](https://doi.org/10.12681/er.185)

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (1999). Η έρευνα ως επιστημονικός όρος στον Αδαμάντιο Κοραή. *The Gleaner*, 22, 136–157.
<https://doi.org/10.12681/er.185>

Η ΕΡΕΥΝΑ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΟΡΟΣ ΣΤΟΝ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟ ΚΟΡΑΗ

Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΡΩΝ *ἔρευνα*, *ἔρευνῶ*, *ἔρευνητής*, μὲ τὸ εἰδικὸ περιεχόμενον ποὺ ἔχουν στὸν τομέα τῆς ἐπιστήμης —μιλάμε γιὰ τὴν *ἔρευνα*, ἐπικαλούμενοι ἓναν ἀπλὸ ὀρισμὸ, ὡς συστηματικὴ καὶ μεθοδικὴ διαδικασία συλλογῆς καὶ ἐπεξεργασίας δεδομένων γιὰ τὴν παραγωγὴ νέας γνώσης— στὸν 18ο αἰώνα, αἰώνα τῆς ἀνάπτυξης ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων στοὺς Ἑλλήνες λογίους τοῦ Διαφωτισμοῦ, δὲν ἦταν διαδεδομένη στὸ λεξιλόγιό τους. Μολονότι οἱ ὅροι εἶχαν ἐπιβιώσει μέσα ἀπὸ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ καὶ βυζαντινὴ παράδοση χάρις στὴ φιλοσοφία καὶ τὴ θεολογία, σπάνια χρησιμοποιοῦνται στὰ ἑλληνικὰ ἐπιστημονικὰ βιβλία καὶ τίς περισσότερες φορὲς ὑποκαθίστανται μὲ τοὺς κοινόλεκτους τύπους *ἐξέτασις*, *ἐξετάζω*, *ἐξεταστής*, *ζητήσις*, *ζητῶ*, *ζητητής*. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὰ τρία ἀπὸ τὰ ἑξι σπουδαιότερα δίγλωσσα ἢ πολὺγλωσσα ἑλληνικὰ λεξικά ποὺ κυκλοφοροῦσαν σὲ πρώτη ἔκδοση ἢ σὲ διάφορες ἐπανεκδόσεις στὴ διάρκεια τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 18ου αἰώνα καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου (Γεράσιμου Βλάχου, Γεωργίου Κωνσταντίνου, Γεωργίου Βεντότη, Σπ. Βλαντῆ, K. Weigel, Γρηγόριου Ζαλίκογλου) οἱ τύποι *ἔρευνα-ἔρευνῶ* εἶτε δὲν λημματογραφοῦνται στὸ ἀλφάβητο τῶν λεξικῶν αὐτῶν, ὅταν γλῶσσα ἀφετηρίας εἶναι ἡ ἑλληνικὴ, εἶτε ἀγνοοῦνται στὸν ἐρμηνευτικὸ σχολιασμὸ τῶν ἀντίστοιχων λημμάτων τοῦ ξενόγλωσσου ἀλφαβήτου, δηλαδὴ τοῦ γαλλικοῦ *recherche*, τοῦ ἰταλικοῦ *ricerca*, τοῦ γερμανικοῦ *Erforschung*. Ἀπὸ τοὺς τρεῖς λεξικογράφους, Κωνσταντίνου, Βεντότη, Ζαλίκογλου, ποὺ ἔχουν καταχωρίσει μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο τὰ λήμματα στὰ ὁποῖα ἀναφερόμαστε, στὴν οὐσία μόνον ὁ δεῦτερος πρωτοτυπεῖ, ἀφοῦ ὁ πρῶτος τὰ προτάσσει στὸ λεξικὸ του ὡς ἀρχαῖες λέξεις καὶ ὁ τρίτος βασιζέται καὶ ἀντιγράφει σχεδὸν τὸ λεξικὸ τοῦ Βεντότη.¹ Οἱ ὅροι

1. Γεωργίου Κωνσταντίνου, *Λεξικὸν τετραγλωσσον* [ἀρχ., νεοελλ., λατ., ἰταλ.], Βενετία, 1757, ²1786, ³1801, Γεωργίου Βεντότη, *Λεξικὸν τριγλωσσον* [ἑλλ., γαλλ., ἰταλ.], Βιέννη 1970, ²1806, ³1816, τοῦ ἴδιου, *Λεξικὸν δίγλωσσον* [γαλλ., ἑλλ.], 1804, Γρ. Ζαλίκογλου, *Λεξικὸν τῆς Γαλλικῆς γλώσσης*, Παρίσι, 1809, ²1815.

ἐξέτασις, ζήτησις κλπ. ἔχουν γενικά καὶ ἐδῶ τὸ προβάδισμα ἀπέναντι στὸν ἀντίστοιχο ἔρευνα. Παρόλο ποὺ σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ λεξικογραφικὰ λήμματα τὸ νόημα ποὺ ἐκφράζουν δὲν σχετίζεται μὲ τὸν τομέα τῆς ἐπιστήμης, ὅπως γίνεται π.χ., ἐντελῶς ὅμως χαλαρά, μὲ τὸ λήμμα *recherche* τῆς γαλλικῆς *Encyclopédie*,² ὁ ὅρος ἔρευνα στὴν ἐλληνικὴ ἐπιστημονικὴ ὁρολογία, καθιερώνεται βαθμὴδὸν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα.

Εἶναι ἡ περίοδος ποὺ οἱ Ἕλληνες ἔρχονται σὲ στενότερη ἐπαφὴ μὲ τὸ φάσμα τῶν ἐπιστημῶν, σπουδάζουν στὴν Εὐρώπη, ἐπιδίδονται στῇ μετάφραση ξένων ἐπιστημονικῶν ἔργων (νὰ θυμίσω ὅτι ὁ Γ. Βεντότης, πρὶν ἀκόμη συνθέσει τὸ λεξικό του, εἶχε καταγίνει μὲ τὴ μετάφραση ἱατρικῶν ἐγχειριδίων ἀπὸ τὰ γαλλικά).³ Τότε ἀκριβῶς ἐπιδιδώκουσαν νὰ κατακτήσουν ἓνα λεξιλόγιο ἱκανὸ νὰ ἀνταποκρίνεται μὲ ἀκρίβεια καὶ σαφὴνεια στὶς ἀνάγκες καὶ τὶς προϋποθέσεις τῆς σύγχρονης ἐπιστημολογίας καὶ τὰ καταφέρνουν σὲ βαθμὴ ἀξιοθαύμαστο καθὼς εὐνοοῦνται ἀπὸ τὴν πρόσβασή τους στὸ γνωσιολογικὸ σύστημα τῶν προγόνων τους, κοινὴ εὐρωπαϊκὴ κληρονομιά, ὡς πηγὴ ὀνοματοδότησης ποὺ ἐπέτρεπε ἄμεσες μεταβιβάσεις καὶ γλωσσικὲς συνέχειες.⁴ Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα τῶν ἀναζητήσεων ἡ ὅλο καὶ πιὸ διευρυνόμενὴ χρῆσις τοῦ ὅρου ἔρευνα —κάποτε ἐμφανίζονται καὶ οἱ παραπλήσιοι ἀρχαιοελληνικῆς ἐπίσης καταγωγῆς ὀνομαστικοὶ τύποι ἀνίχνευσις, ἐξιχνιασμός— προέκυψε ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴ συνείδησις ὅτι ὁ ὅρος αὐτός, ποὺ περιέχει ὅχι ἀπλῶς τὴν ἔννοια τῆς μελέτης καὶ τῆς σπουδῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς συστηματικῆς ἀναζήτησης γιὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀλήθειας τῶν πραγμάτων μὲ κίνητρο τὴν περιέργεια, ἦταν ὁ πιὸ κατάλληλος ἀπὸ κάθε ἄλλον γιὰ νὰ ἐκφράσει τὸ σύνολο τῶν μεθοδεύσεων καὶ τῶν στοχεύσεων ποὺ προγραμματίζονται καὶ ἐπιχειροῦνται στὸ ἐργαστήριον ἢ τὸ σπουδαστήριον τοῦ ἐπιστήμονα.⁵ Ὡστόσο, τὸ γεγονός

2. «Enfin *recherche* se dit au figuré des choses curieusement recherchées. Un livre plein de belles *recherches*. Les Anglois sont les hommes qui dans les sciences font des *recherches* les plus profondes», *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 1765, τ. 13, σ. 848.

3. Ὅπως διαφόρων ἔργων τοῦ Pierre F. Tissot.

4. Κάποτε ἡ παράδοση ἀντίληψης τῆς ὀνοματοδοσίας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα θὰ ἀμφισβητηθεῖ, βλ. π.χ. τὴ θέση τοῦ Κων. Κούμα σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὴν ὁρολογία τῆς Χημείας: «καὶ οὕτως ἀπὸ τὴν συνήθειαν τοῦ ἐλληνικοῦ ἰδιώματος νὰ ἐκβαίνει ἡ μεταποιήσις», Πέτρου Αὐγούστου Ἀδῆτου, *Χημεία ἐπιτομή*, μτφρ. Κ. Κούμα, Βιέννη 1808, σ. λβ' κέ.

5. Τὰ συμπεράσματα δὲν προέρχονται ἀπὸ συστηματικὴ διερεύνησις τῶν ἐλληνικῶν ἐπιστημονικῶν βιβλίων, ἀλλὰ ἀπὸ εὐκαιριακὰς καὶ τυχαῖες ἀποθησαυρίσεις. Πάντως προσεκτικὴ ἀναδίφηση δύο βιβλίων μὲ εὐρεῖα κυκλοφορία, τοῦ Φυσικῆς Ἰ-Α-

ὅτι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἕως τὰ μέσα τουλάχιστο τοῦ 19ου αἰώνα δὲν συνήθιζαν νὰ χρησιμοποιοῦν στοὺς τίτλους τῶν ἐπιστημονικῶν, φιλολογικῶν, ἱστορικῶν κ.ἄ. δημοσιευμάτων τους, ποὺ ἀφοροῦσαν προσωπικὲς τους συγγραφικὲς δοκιμὲς, τὸν ὅρο *ἔρευνα* προτιμώντας τὶς ἐπιμέρους προσδιοριστικὲς διατυπώσεις *ἐξέτασις*, *μελέτη*, *διατριβή*, *πραγματεία*, *παρατηρήσεις*, *διασαφήσεις* κλπ.,⁶ μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ ἀνάγεται σὲ καθιερωμένες μεθοδολογικὲς πρακτικὲς, ἴσως ὅμως ἀποτυπώνει ὡς ἓνα βαθμὸ καὶ τὴν ἐπίγνωση ὅτι τὸ εἰδικὸ βάρος τῆς ἔννοιας *ἔρευνα* ὑπερέβαινε τὶς προσωπικὲς δυνατότητές τους, κάτι ποὺ τοὺς ἔκανε νὰ ἀποφεύγουν νὰ διεκδικοῦν ρόλο ἐρευνητῆ. Αἰσθάνονταν περισσότερο διαχειριστὲς τῶν ἐρευνητικῶν πορισμάτων τῶν εὐρωπαίων ὁμολόγων τους, γιὰ τὰ ὁποῖα φρόντιζαν νὰ ἐνημερώνουν τὸ ἐλληνικὸ σπουδαστικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ κοινό.

Ὅπως δὴποτε, καθρέφτη τῆς ρευστότητας ὡς πρὸς τὴ χρῆση τῶν ὀρων ἀλλὰ καὶ τῆς βαθμιαίας ἐπικράτησης τῶν τύπων *ἔρευνα*, *ἐρευνῶ*, *ἐρευνητὴς* ἀποτελοῦν τὰ δημοσιεύματα τῶν δέκα τόμων τοῦ περιοδικοῦ «Λόγιος Ἑρμῆς» (1811-1821). Στὶς γραμμὲς σημαντικῶν ἄρθρων μὲ γενικότερο ἢ μερικότερο ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ καὶ ἄρθρων μὲ ἱστορικὸ, φιλολογικὸ, παιδαγωγικὸ κλπ. περιεχόμενο —πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν μεταφρασμένα ἀπὸ ἀκαδημαϊκὰ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες τῆς Εὐρώπης— οἱ συγγραφεῖς ἢ οἱ μεταφραστὲς ἀναφερόμενοι στὸ ἐρευνητικὸ ἔργο ποὺ εἶχε συντελεστεῖ ἢ ἐξακολουθοῦσε νὰ παράγεται τόσο στὶς ἐφαρμοσμένες ὅσο καὶ τὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες, καθὼς καὶ στὰ ἐπι-

πάνθισμα τοῦ Ρήγα (1790) καὶ τοῦ *Σύνοψος Φυσικῆς* τοῦ Κ. Κούμα (1812), ἀπέδωσε ἰσχνὰ ἀποτελέσματα. Στὸ πρῶτο ἀπαντᾷ τὸ ρ. *ἐρευνῶ* δύο φορές στὴ σ. 40, ἐνῶ στὸ δεύτερο, ρῆμα καὶ οὐσιαστικὸ ἀπὸ μία φορὰ τὸ καθένα (σ. ι' καὶ 167). Κάνει ἐπίσης ἐντύπωση ὅτι σὲ περιγραφὰς γιὰ τὶς ἐπιστημονικὲς περιέργειες καὶ δράσεις τοῦ ἀνθρώπου ἢ σὲ ὁρισμοὺς ἐπιστημῶν, ὅπως π.χ. τῆς Φυσικῆς, οἱ παραπάνω ὅροι ἀπουσιάζουν, βλ. Γιάννης Καράς, *Οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο (15ος-19ος αἰώνας)*, Ἀθήνα 1991, σ. 208, 222-23.

6. Ἀσφαλῶς ὁ μεταφραστὴς τοῦ ἔργου τοῦ Montesquieu *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* Γ. Ἐμμανουήλ, μεταφράζοντας στὰ 1795 τὸ *Considérations* τοῦ τίτλου ὡς *Ἐρευνα*, ἀπέκλινε ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους μεταφραστὲς ποὺ τὸ ἀπέδωσαν μὲ τὰ ἐλληνικὰ ἰσοδύναμα *Στοχασμοί*, *Σκέψεις*. Ὅσο ἡ ἀπόκλιση αὐτὴ δείχνει γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὅρου στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. Ἐπίσης στὴ *Bibliographie Ionienne*, ἀρ. 722, βιβλιογραφεῖται τὸ ὀλιγοσέλιδο ἀνάτυπο τοῦ ἐπτανήσιου γιатρὸῦ Πέτρου Ἀντωνίου Βοντιόλη (c. 1765-1808) «Ricerche [...] sopra le forme particolari delle malattie universali» (1805). Ὁ Ἕλληνας γιатρὸς δροῦσε σὲ εὐρωπαϊκὸ περιβάλλον.

τεύγματα τῆς ἔρευνας, περιέγραφαν κάθε φορά τὰ πράγματα ἀφήνοντας τὸ γλωσσικὸ αἰσθητήριον νὰ δείχνει τὴν προτίμησή του σὲ διατυπώσεις ποὺ ἀναδείκνυαν τοὺς ὅρους *ἔρευνα*, *ἔρευνῶ*, *ἐρευνητὴς* παρὰ τοὺς ἀντίστοιχους *ἐξετάσεις*, *ἐξετάζω*, (*ἐξ*)*εταστής*, *ἀνίχνευσις*, *ἀνιχνεύω*, *ἀνιχνευτής*, *ἐξιχνιασμός*, *ἐξιχνιάζω*.⁷ Νὰ θυμίσω ἀκόμα ὅτι στὰ βιβλιογραφικὰ δελτία τῶν τόμων τοῦ περιοδικοῦ, σ' ἐκεῖνα μάλιστα ὅπου ὁ ἀναγνώστης ἐνημερωνόταν γιὰ τὴ σύγχρονη ξένη βιβλιοπαραγωγή, στίς παραπεμπτικὲς σημειώσεις πολλῶν ἄρθρων ἀλλὰ κάποτε καὶ μέσα στὰ ἴδια τὰ κείμενα,μποροῦσε νὰ συναντήσει κανεὶς ἓνα ἱκανὸ ἀριθμὸ ξενόγλωσσων τίτλων μὲ τὴ λέξη π.χ. *recherches* (στὸν πληθυντικὸ) νὰ εἰσάγει τὸ θέμα καὶ νὰ προειδοποιεῖ γιὰ τὴ φύση τοῦ περιεχομένου τῶν ἀναγραφόμενων δημοσιευμάτων.

Στὴ διάδοση καὶ οἰκιοποίηση τοῦ ὅρου *ἔρευνα* εἶχε κατεξοχὴν συμβάλει μὲ τὰ κείμενά του ὁ Ἄδ. Κοραΐς. Ὁ Ἑλληνας σοφὸς τοῦ Παρισιοῦ εἶχε ἐπιστημονικὴ καὶ φιλολογικὴ συγκρότηση τέτοια ὥστε νὰ μὴν κινδυνεύει νὰ παγιδευτεῖ στίς ἐκφραστικὲς ἀβεβαιότητες μιᾶς ἀδιαμόρφωτης ἀκόμη γλώσσας γνωρίζοντας καλὰ τὴ σημασία καὶ τὴ χρῆση τῆς κυριολεξίας καὶ τῆς ἀκριβολογίας. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ γλωσσομάθειά του, ποὺ τὴν εἶχε ἐξασκήσει ἀπὸ πολὺ νωρὶς εἴτε μεταφράζοντας στὰ γαλλικὰ ἀπὸ τὴν ἀγγλική, καὶ στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ καὶ γερμανικὴ γλώσσα διάφορα ἱατρικά, νομικά καὶ θρησκευτικὰ ἐγχειρίδια εἴτε συντάσσοντας στὰ γαλλικὰ πρωτότυπες φιλολογικὲς συγγραφές καὶ πολιτικὰ δοκίμια,⁸ τὸν εἶχε ἐφοδιάσει μὲ τὴ συγκριτικὴ αἴσθηση τῶν γλωσσῶν. Μποροῦσε, λοιπόν, μὲ ἐπίγνωση νὰ ἐπιλέγει στὸν γραπτὸ λόγο τίς ἀκριβεῖς λέξεις ποὺ ἀπαιτοῦσαν κάθε φορά τὰ συμφραζόμενα. Π.χ. οἱ ὅροι *ἔρευνα*, *ἔρευνῶ* ἐμφανίζουν μεγάλη πυκνότητα στὸ λεξιλόγιό του ὅχι μόνον στὴν κοινόχρηστη σημασία τους (ἀναζητῶ, ψάχνω νὰ βρῶ) ἀλλὰ καὶ σὲ ἐξειδικευμένες χρήσεις γιὰ ὑποθέσεις ποὺ ἔθεταν πρὸ σύνθετα ἐρωτήματα καὶ ἀνέμεναν τεκμηριωμένες ἀπαντήσεις. Οἱ ἄλλες συγγενικὲς

7. Οἱ ὅροι *ἔρευνα*, *ἔρευνῶ*, *ἐρευνητὴς* ἀπαντοῦν περισσότερες ἀπὸ 85 φορές (μὲ αὐξητικὴ τάση γιὰ τὰ ἔτη 1819 καὶ 1820, λόγῳ καὶ τοῦ ὅγκου τῶν ἀντίστοιχων τόμων). Ἄν βέβαια ὁ μεταφραστὴς τῆς μελέτης τοῦ Choiseul-Gouffier «*Recherches sur l'origine du Bosphore de Thrace*» εἶχε ἀποδώσει τὸ *Recherches* μὲ τὸ ἰσοδύναμο *ἔρευνα* καὶ ὅχι *ἐξετάσεις*, ὅπως προτίμησε («*Αλόγιος Ἑρμῆς*» 1818, σ. 319), θὰ εἴχαμε μία παραπάνω ἀποτύπωση τοῦ ὅρου στὸ περιοδικό.

8. Βλ. πρόχειρα τὴν ὥς τὸ 1803 μεταφραστικὴ καὶ πρωτότυπη συγγραφικὴ παραγωγή τοῦ Κοραΐ στὸ Ἄπ. Β. *Δασκαλᾶκη*, Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων, Ἀθῆνα 1979, σ. 618-626.

ἐκφράσεις, ἐξέτασις, ἐξετάζω, μελέτη, μελετῶ, παρατήρησις, παρατηρῶ, βρίσκονται σὲ παράλληλη χρήση στὰ κείμενά του, ὅμως καμιὰ ἀπὸ αὐτὲς δὲν μπορούσε νὰ υποκαταστήσει τὴ νοηματικὴ δυναμικὴ ποὺ ἐκπέμπουν οἱ ὅροι ἔρευνα, ἐρευνῶ. Εἰδικὰ ἡ δευτέρη καὶ ἡ τρίτη ἔννοια, ὅταν δὲν συνδέονταν μὲ τὴν ἀπλὴ ἀνάγνωση καὶ τὴ δήλωση τῆς ἀπλῆς ἀνθρώπινης περιέργειας, εἶναι φανερό ὅτι γιὰ τὸν Κοραὴ ἀντιπροσώπευαν τὰ στάδια τῆς συστηματικῆς ἐρευνητικῆς διαδικασίας, ἀποτελοῦσαν τοὺς ἄξονες καὶ τὶς ἀρθρώσεις τοῦ ὅλου μηχανισμοῦ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας. Εἶναι κρίμα γιὰ τὸν Κοραὴ δὲν μᾶς ἔφησε κάποιο κείμενο ὅπου νὰ ἐπισκοπεῖ τὰ σχετικὰ ζητήματα, ὅπως θὰ μπορούσε π.χ. νὰ τὸ εἶχε κάνει στὰ ᾿Ατακτά του. Τὰ σύντομα λήμματα ποὺ ἀφιερώνει στὶς λέξεις *recherche*, *rechercher* στὴν «᾿Υλὴ τοῦ Γαλλογραικοῦ Λεξικοῦ» του, ἔργο τὸ ὁποῖο εἶχε συντάξει, ὅπως φαίνεται, πρῶτα γιὰ προσωπικὴ χρήση ἐπαναφέροντάς το ἀργότερα στὸ προσκήνιο καὶ τὸ ὁποῖο ὅμως παρουσιάζει ἀρκετὰ κενὰ —δημοσιεύθηκε τὸ 1881, πρῶτο στὴ σειρὰ τῶν «Μετὰ θάνατον εὐρεθέντων»⁹— τὰ λήμματα αὐτὰ δὲν εἶναι καθόλου διαφωτιστικά, ἀφοῦ ὁ Κοραὴς παραθέτει τὶς δημῶδεις, τὶς γραικικὲς ἰσοδύναμες τῶν γαλλικῶν λέξεων ἀντλώντας τὶς ἀπὸ τὰ παλιότερα λεξικά τῆς κοινῆς, καὶ μερικὲς ἀρχαιοελληνικὲς, στὶς ὁποῖες κατὰ περίεργο τρόπο δὲν συγκαταλέγεται ἡ λέξις ἔρευνα.¹⁰ Τὸ κενὸ θὰ προσπαθήσουμε νὰ τὸ ἀναπληρώσουμε βασισμένοι στὴ χρήση τῶν λέξεων καὶ τὶς συνειφορὲς τοὺς καὶ σὲ εὐκαιριακὰ ἐκτεθειμένους σκέψεις τόσο στὰ δημόσια κείμενά του, τὶς ἐκδόσεις του, ὅσο καὶ στὰ ἰδιωτικά, τὴν ἀλληλογραφία του.

Ἄνῃσυχον πνεῦμα ἀπὸ τὴ νεότητά του, ἀνικανοποίητος ἀπὸ τὸν σχολαστικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο κατάρτιζε τοὺς τροφίμους του τὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο τῆς ἐποχῆς του στὴν προσέγγιση τῆς ἀρχαιότητος, ἔσπασε γρήγορα τὰ δεσμά του ἀπὸ αὐτὴ τὴν παράδοση. Ἔμαθε λατινικά καὶ ξένες γλῶσσες ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ κατανοεῖ τὰ σχόλια καὶ τὰ ὑπομνήματα τῶν εὐρωπαίων φιλολόγων στὶς ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἐπιδόθηκε λίγο ἀργότερα κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ὀλλανδία, ὅπου ἐκπροσώπησε τὰ ἐμπορικὰ συμφέροντα τῆς πατρικῆς συντροφίας, στὴ συ-

9. Φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τοῦ Λεξικοῦ, πρωτοδημοσιευμένου ἀπὸ τὸν Ἄνδρέα Μάμουκα, κυκλοφόρησε τὸ 1994 στὴ σειρὰ τῆς NEB μὲ ἐπιμέλεια καὶ εἰσαγωγὴ Ἀλκῆ Ἀγγέλου.

10. Βλ. σ. 294. Πβ. ὥστόσο τὸ λῆμμα *discuter* (*examiner avec soin*, διακροτῶ): ὁ Κοραὴς παραπέμπει γιὰ τὸ διακροτῶ στὶς σημειώσεις του στὸν Στράβωνα (Μέρος Δ', σ. 3), ὅπου ἐρμηνεύει τὸ διακροτεῖν «εἶη ἂν τὸ ἀκριβῶς ἐρευνᾶν».

στηματική σπουδή τῶν ἀρχαίων μὲ «μέθοδον παντάπασιν διάφορον».¹¹ Ἐδῶ ἀκριβῶς διαμορφώθηκε ὁ τρόπος τῆς φιλολογικῆς σκέψης καὶ ἐργασίας τοῦ Κοραῆ, ἐδῶ ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνεται ἡ φιλέρευνη προδιάθεσή του γιὰ τὰ δύο ἀντικείμενα ποὺ ἀποτέλεσαν τὶς μόνιμες ἀπασχολήσεις τῆς ζωῆς του: τὴν κριτικὴ ἐπιστήμη καὶ τὴ γλῶσσα.¹² Ἐτσι, ἦταν ἤδη καλὰ προετοιμασμένος ὅταν τὸ 1782 ἀποφάσισε νὰ περάσει γιὰ δεύτερη φορὰ στὴν Εὐρώπη καὶ νὰ σπουδάσει μιὰ ἐπιστήμη, τὴν ἱατρικὴ, μὲ καθαρὰ ἐρευνητικὴ ὑποδομὴ καὶ κατευθύνσεις. Ὅταν μάλιστα βρέθηκε στὴν ἱατρικὴ σχολὴ τοῦ Montpellier, γνωστὴ γιὰ τὴν προσκόλλησή της στὴ διδασκαλία τοῦ Ἱπποκράτη, θὰ μπορέσει πιά νὰ διασταυρώσει τὴ σύγχρονη ἱατρικὴ θεωρία μὲ τὰ φιλολογικὰ του ἐνδιαφέροντα.¹³ Θὰ ἐγκύψει στὸ ἔργο τοῦ Ἑλλήνα γιατροῦ καὶ ἀπὸ τὴ μελέτη αὐτὴ δὲν θὰ προέλθουν μονάχα οἱ δύο λατινικὲς διατριβές του, ἀλλὰ καὶ μιὰ σειρὰ νέων ἀναγνώσεων ποὺ ἀποκαθιστοῦσαν τὸ νοσοῦν ἀπὸ τὶς φθορὲς κείμενο τοῦ Ἱπποκράτη.¹⁴ Ἕνας νέος κριτικὸς φιλόλογος εἶχε γεννηθεῖ ποὺ ἐμφανιζόταν ἀφενὸς νὰ μιλάει στὰ ξενόγλωσσα ἱατρικὰ δημοσιεύματά του τῆς περιόδου ἐκείνης γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ προβάλουν οἱ ἴδιοι οἱ γιανοὶ καὶ πάντως νὰ ἐνημερώνονται γιὰ τὶς ἐρευνες (*investigatio, recherche*) τῆς ἐπιστήμης τους¹⁵ καὶ ἀφετέρου στὰ γράμματα πρὸς τοὺς φίλους του νὰ κάνει λόγο γιὰ τὶς δικές του μελλοντικὲς φιλολογικὲς ἐρευνες: «Μία περίστασις ἀπροσδόκητος —ἐγράφε τὸν Μάιο τοῦ 1788 στὸν Δημήτριον Λῶτο,

11. Ἀδ. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἔκδ. ΟΜΕΔ, τ. Α', σ. 65.

12. Ἀπὸ τότε προφανῶς μνησθήκε στὴν κριτικὴ ἐπιστήμη, ὅπως τὴν καλλιέργησε ἡ ὀλλανδικὴ σχολὴ τῶν Hemsterrhuis, Valckenaer καὶ Ruhnken, βλ. Γεωρ. Α. Χριστοδούλου, «Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ὡς διορθωτὴς τῶν κλασικῶν κειμένων. Τὸ χειρόγραφο Χίου 490», *Σύμμικτα κριτικά*, Ἀθήνα 1986, σ. 249. Γιὰ τὴ γλῶσσα βλ. Έμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Ἡ μέση ὁδὸς» καὶ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς. Σχόλιο σὲ μιὰ αὐτοκριτικὴ τοῦ Κοραῆ γιὰ τὴ γλωσσικὴ του θεωρίαν, *Νεοελληνικὴ παιδεία καὶ κοινωνία. Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συνεδρίου ἀφιερωμένον εἰς τὴ μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημασῆ*, ἐπιμ. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, Ἀθήνα 1995, σ. 238.

13. Νίκος Νικολάου, «Ἡ ἱπποκρατικὴ φιλολογία καὶ ὁ Κοραῆς», *Διήμερο Κοραῆ*, Ἀθήνα 1984, σ. 86 κέ.

14. Δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸ τῆς Ὁξφόρδης *Museum Oxoniense* τὸ 1792 καὶ τὸ 1797.

15. *Medicus hippocraticus* (διατριβή), Montpellier 1785, σ. 5 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Χίος 1991, ἐπιμ. Στ. Φασουλάκη), πβ. Δ. Θερεϊανός, *Ἀδαμάντιος Κοραῆς*, Τεργέστη 1890, τ. 3, σ. κγ'. — Chr. G. Selle, *Introduction à l'étude de la nature et de la médecine*, μτφρ. Ἀδ. Κοραῆ, Montpellier 1795, σ. ix, ὑπόσ. 4, πβ. Θερεϊανός, ὁ.π., σ. λδ'. — W. Black, *Esquisse d'une histoire de la médecine et de la chirurgie*, μτφρ. Ἀδ. Κοραῆ, Παρίσι 1798, σ. x.

τὸν Πρωτοψάλτη Σμύρνης, ἀνακοινώνοντάς του τὴν προσεχὴ μετοίκησὴ του στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα— μὲ ἀναγκάζει νὰ υπάγῃ εἰς Παρισίους, ὅπου ἔχω νὰ διατρίψω ὀλίγους μῆνας, διὰ νὰ ἐρευνήσω πράγματα ἀναγκαῖα εἰς τὴν Βασιλικὴν Βιβλιοθήκην»¹⁶ (τὰ ἀναγκαῖα πράγματα) ἦταν τὰ χειρόγραφα τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς). Ἡ χρῆση τοῦ ρήματος μέσα σ' ἓνα πλαίσιο ἐνδεικτικῶν συμφραζομένων (ἀντικείμενο, χῶρος καὶ διάρκεια τῆς ἐρευνας) φανέρωνε τὴν ἐπιλογὴ στὴν ὁποία εἶχε ἤδη καταλήξει προκειμένου νὰ ὀνοματίσει τὴν γλώσσα του τὴ διαδικασίᾳ καὶ νὰ ὑπονοήσῃ τίς συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες συντελεῖται τὸ ἐρευνητικὸ γεγονός ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα, ὅταν δηλαδὴ ἐγκύπτει γιὰ νὰ ἐξιχνιάσῃ τὰ προβλήματα τῆς ἐπιστήμης του. Πραγματικά, οἱ ὅροι ἐρευνα-ἐρευνῶ σ' αὐτὴ τὴν εἰδικότερη σημασίᾳ ἀπαντοῦν στὰ κείμενά του ἀρκετὰ νωρίτερα. Στὸ πρῶτο κιόλας γνωστὸ γράμμα τῆς ἀλληλογραφίας του, σταλμένο τὸ 1774 πρὸς τοὺς ἐμπορικοὺς του συνεταίρους, πρῶμο δεῖγμα τῆς ὑψηλῆς μόρφωσης τοῦ νεαροῦ ἐμπόρου, συναντᾷμε μιὰ μαρτυρίᾳ ποὺ τὸν ἐμφανίζει ἐνήμερο τῶν πορισμάτων τῆς σύγχρονης του ἱστορικῆς ἐρευνας ἀναφορικὰ μὲ τὸ μυθοποιημένο μέχρι τότε πρόσωπο τοῦ Καίσαρα Αὐγούστου: «ἔως τέλος πάντων ἐξεσκεπάσθη ἡ ἀλήθεια μὲ τὴν ἐρευναν τῶν σημερινῶν σοφῶν».¹⁷ Ἡ ἀντίληψις τοῦ Κοραῖ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα ποὺ ἀποκαλοῦσε ἐρευνα εἶναι φανερό ὅτι εἶχε ἐνσωματώσει ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ, στὴν προπαρασκευαστικὴ κιόλας περίοδον τῆς ζωῆς του, τὰ δύο βασικὰ δεδομένα ποὺ τὴν προσδιορίζουν: τὸν χειρισμὸ καὶ τὴ διεκπεραίωσίν της ἀπὸ ἐκείνους ποὺ εἶναι ἐφοδιασμένοι μὲ τίτλους καὶ ἐχέγγυα ἐγκυρῆς ἐπιστημοσύνης, τοὺς σοφοὺς, καὶ τὸν σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται, τὴν ἀνέυρεση τῆς ἀλήθειας. Στὰ 1785, λίγα χρόνια πρὶν ἀνακοινώσῃ στὸν Πρωτοψάλτη Σμύρνης τὸν προγραμματισμὸ τῶν δικῶν του ἐρευνῶν στὴ Βασιλικὴ Βιβλιοθήκην τοῦ Παρισιοῦ πάνω στὰ χειρόγραφα τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς, τὸν πληροφοροῦσε γιὰ μιὰ ἀνάλογη ἐνέργεια ποὺ εἶχε προηγηθεῖ μὲ τὴν εὐθύνη τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας καὶ ἀφοροῦσε τὴν ἐρευνα καὶ μελέτη τοῦ συνόλου τῶν χειρογράφων ποὺ βρισκόνταν στὴν ἴδια βιβλιοθήκη. Στούς σοφοὺς καὶ πάλι εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ μὲ σκοπὸ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ δημοσιοποίησιν νέων τυχόν εἰδήσεων ἀποθησαυρισμένων στὰ ἀνέκδοτα κείμενα, κάτι ποὺ κατὰ τὸν Κοραῖ θὰ ὀδηγοῦσε στὴ διευκρίνησιν τοῦ βαθμοῦ προόδου τῶν ἀνθρώ-

16. Ἐπιστ. 3.5.1788, *Ἀλληλογραφία*, τ. Α', σ. 99.

17. Ἐπιστ. 23.9.1774, *Ἀλληλογραφία*, β.π., σ. 13. Στὸ ἴδιο γράμμα ἀπαντᾷ καὶ ἡ ἐκφραση ἀνὰ ἐρευνᾷ τὰ πράγματα κατὰ βάθος, σ. 12.

πινων επιτεύξεων.¹⁸ Σοφοί, νέα γνώση, εξακρίβωση τῆς ἀλήθειας: ὁ σπουδαστὴς τῆς ἱατρικῆς γνώριζε καλὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ἔννοιας ἔρευνα εἴτε ἐπρόκειτο γιὰ τὶς ἐπιστῆμες τῆς φύσης καὶ τῆς ζωῆς στὶς ὁποῖες τότε εἰδικευόταν, εἴτε γι' αὐτὲς ποὺ ὑπηρετοῦσαν τὴν ἱστορία καὶ τὴ φιλολογία καὶ ποὺ φαίνονταν ἀπὸ νωρὶς νὰ προσελκύουν περισσότερο τὰ ἐνδιαφέροντά του. Ἀλλωστε ἡ διασύνδεση, ὅπως θὰ τὴν ἐπιχειροῦσε ἀργότερα, ἀνάμεσα στὰ οἰκεία του γνωστικὰ πεδία, εἶχε ἀκριβῶς κοινὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τὴν ἐρευνητικὴ διαδικασίᾳ: τὴν ἀναλογία τῶν φαινομένων, τῶν μεθόδων καὶ τῶν στοχεύσεων. Ἄν π.χ. στὴν ἱατρικὴ ἡ ἔρευνα ἀποσκοποῦσε στὴ διάγνωση τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν αἰτίων τους καὶ συνάχολουθα στὴν ἀνέυρεση τοῦ τρόπου θεραπείας τους, ἀντίστοιχα στὴν κριτικὴ καὶ στὴ γλωσσικὴ ἐπιστήμη ἀπέβλεπε στὸν ἐντοπισμὸ τῶν παθῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα νοσοῦσε ἡ παράδοση τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ τῆς φθορᾶς ποὺ εἶχε ὑποστῇ ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα ὅσο καὶ τῶν αἰτίων ποὺ εἶχαν προκαλέσει τὶς διαταραχὰς αὐτές, προκειμένου νὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασή τους.¹⁹

Ἐχοντας ἀπὸ τὸ 1783 αὐτοπροσδιοριστεῖ μὲ μεγάλη αὐτοπεποίθηση ὡς ἄνθρωπος «τοῦ ὁποίου ὁ μόνος ἔρω, ἡ μόνη φροντίς, ἡ μόνη μέριμνα, εἶναι ἐκεῖνη τῶν ἐπιστημῶν»,²⁰ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶχε διδαχθεῖ πῶς γεννήθηκε καὶ πῶς ἐξελίχθηκε ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη (ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα θὰ μετέφραζε γιὰ βιοπορισμὸ ἓνα ἐγχειρίδιο ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς²¹ καὶ μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Ἱπποκράτη στὰ 1800 θὰ ἀναγόταν στὶς ἱστορικὲς ἀπαρχὰς αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης), δηλαδὴ μέσα ἀπὸ ποιὲς δράσεις, νοητικὲς καὶ ὕλικοτεχνικὲς, κινητοποιοῦνται οἱ μηχανισμοὶ παραγωγῆς νέας γνώσης καὶ σημειώνονται τὰ βήματα τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου. Ἐξάλλου οἱ ἀναφορὲς του στὶς ἐπιστῆμες συνοδεύονται συχνὰ μὲ νύξεις ἢ ἐπισημάνσεις γιὰ τὴν ἐξελικτικὴ τους πορεία καὶ τὴ συμβολὴ τῆς ἔρευνας στὶς διαδοχικὲς μεταβολὰς τῶν κατακτημένων γνώσεων. Ἡδη στὰ δύο παρα-

18. Ἐπιστ. 23.3.1785, Ἀλληλογραφία, ὁ.π., σ. 56.

19. Βλ. π.χ. ἐπιστ. 23.2.1803, Ἀλληλογραφία, τ. Β', σ. 70, ἐπιστ. 9.10.1804, ὁ.π., σ. 193, ἐπιστ. 26.10.1808, ὁ.π., σ. 482, ἐπιστ. 15.12.1811, τ. Γ', σ. 163, *Πλοῦτος τὰρχος Βίσι*, τ. Δ' (1812) [= *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφεῖς*, τ. Α' ΜΙΕΤ, Ἀθ. 1986, σ. 488-89], *Στράβωνος Γεωγραφικῶν*, τ. Α' (1815) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Β', Ἀθ. 1988, σ. 296-97], πβ. Ἀριστ. Κ. Σταυρόπουλος, «Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ ἡ ἱατρικὴ παιδεία τῶν Ἑλλήνων», *Πρακτικὰ Συνεδρίων «Κοραῆς καὶ Χίος»*, Ἀθήνα 1985, τ. Β', σ. 165-66 (τοῦ τόμου Β' κυκλοφόρησαν μόνον ἀνάτυπα).

20. Ἐπιστ. πρὸς Δ. Λῶτο, 11.8.1783, Ἀλληλογραφία, τ. Α', σ. 41.

21. Βλ. σημ. 15.

δείγματα από το χώρο της ιστοριογραφίας που εντοπίσαμε στην άλληλογραφία του τῶν πρώιμων χρόνων, αποτυπώνονταν καθαρὰ ἡ σχέση αἰτιότητας ανάμεσα στην ἔννοια τῆς ἔρευνας καὶ στην ἔννοια τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου: οἱ νεώτερες ἔρευνες τῶν σοφῶν πάνω σὲ ὀρισμένα ζητούμενα τῆς ἀρχαίας ιστοριογραφικῆς θεματολογίας ἦταν αὐτὲς ποὺ, κατὰ τὸν Κοραή, προχώρησαν ἢ ἀναμενόταν ὅτι θὰ προχωρήσουν τὶς γνώσεις πρὸ πέρα ἀπ' ὅπου βρίσκονταν μέχρι τότε ἀναθεωρώντας τὶς παλαιότερες ἐκτιμήσεις τῶν πραγμάτων. Οἱ ἰδέες αὐτὲς ἐκτίθενται μὲ μεγαλύτερη σαφήνεια στὰ μεταγενέστερα κείμενά του.

Εἴτε μιλώντας γιὰ συγκεκριμένα προβλήματα τῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων ποὺ καλλιεργοῦσε, εἴτε διατυπώνοντας εὐκαιριακὰ θεωρητικότερες παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐξέλιξη καὶ τελειοποίηση τῶν ἐπιστημῶν ὁ Κοραὴς παρουσιάζεται μὲ σταθερὸ καὶ συγκροτημένο σχῆμα σκέψης. Οἱ ἐπιστῆμες ἐξελίσσονται χάρις στὰ εὐρήματα τῶν ἐρευνῶν. «Τὰ εὐρήματα ταῦτα αὐξάνουσι τὰς ἐπιστήμας, καὶ τὰς κάμνουσι νὰ προχωρῶσιν ἐμπρός». ²² Τὸ πρῶτο εὐρημα «γίνεται βαθμὺς καὶ χειραγωγία» γιὰ τὸ δεύτερο, αὐτὸ γιὰ τὸ τρίτο κ.ο.κ. σὲ μιὰ ἀδιάκοπη ἀλληλουχία. ²³ Ἡ κρίση τοῦ Κοραῆ γιὰ ὅσους ἐκδότες Ἑλλήνων συγγραφέων δημοσίευσαν τὰ ἀρχαῖα κείμενα χωρὶς κριτική, δηλ. ἐρευνητική, ἐπεξεργασία εἶχε γενικότερη ἰσχὺ στὸν ὅλο χώρο τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας: «Ἐκεῖνοι μόνον οἱ ἐκδότες πρέπει νὰ κρίνονται αὐστηρὰ ὅσοι ἀνάξιοι αὐτοὶ νὰ κινήσωσι τὴν κριτικὴν ἔρευναν τῆς ἐκδόσεως βῆμα μόνον ἐν ἀπ' ὅπου τὴν εὐρηκὴν παρέκει, οὐδὲ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τῶν προγενεστέρων τοὺς κόπους εἶναι καλοῖ». ²⁴ Ἀνῆκαν στὴν κατηγορία τῶν λογίων ποὺ, ὅπως τοὺς περιέγραφε ἀργότερα, ἀρκοῦνταν νὰ αντιγράφουν καὶ νὰ ἀναπαράγουν ἀπλῶς τοὺς καρπούς τῆς ἔρευνας τῶν προγενεστέρων καλλιεργώντας καὶ συντηρώντας ἓνα τρόπο γραφῆς ποὺ «γεμίζει τὸν κόσμον ἀπὸ βιβλία καὶ φορολογεῖ ἀναισχύντως τοὺς ἀγοράζοντας αὐτὰ ἀλλὰ τόσον ὀλίγον συντελεῖ εἰς τὴν πρόοδον τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων ὅσον καὶ τὴν ἐμποδίζει». ²⁵ Ἡ πρόοδος τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ποσοτικὰ μεγέθη, ἀποτελοῦσε ἀκριβῶς γιὰ τὸν Κοραὴ τὸ κίνητρο καὶ τὴ δικαίωση κάθε ἐρευνητικῆς προσπάθειας. «Κατὰ τὴν κοινὴν ὑπόληψιν καὶ κρίσιν τῶν φωτισμένων ἔθνων τῆς Εὐρώπης» —θὰ υπογραμμίσει κάποτε ἐπικαλούμενος ἓνα οἰκεῖο του

22. *Πλουτάρχου Βίαι*, τ. Ε' (1813) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 530].

23. *Πλουτάρχου Βίαι*, τ. Α' (1809) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 358].

24. *Ἰσοκράτους Λόγοι*, τ. Α' (1807) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 292].

25. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος* 1820, σ. 309, πβ. ἐπιστ. 19.4.1820, *Ἀλληλογραφία*, τ. Δ', σ. 233.

παράδειγμα— έστω και λίγες όρθες κριτικές διορθώσεις «άρκουιν νά δικαιώσωσι νέαν έκδοσιν συγγραφέντος και άν ήθελεν είσθαι πεντηκοστή». ²⁶ Τήν ιδεολογία τής εξέλιξης και τής προόδου, κυρίαρχη στόν εύρωπαϊκό Διαφωτισμό, τήν ύπερασπίστηκε ό Κοραής έμπρακτα σ' όλόκληρο τό έργο του συμπυκνώνοντάς την σέ μια έπιγραμματική φράση τών προλεγόμενων στόν 'Ισοκράτη (1807): «'Εκεϊνος πρέπει νά εντρέπεται όστις δέν προσθέτει εις όσα έμαθεν, διά νά τά παραδώση αύξημένα εις τούς μεταγενεστέρους». ²⁷

Σέ όρισμένες περιπτώσεις, ανάλογα μέ τις ανάγκες τής διαπραγματεύσεως, δοκίμαζε νά έμβαθύνει για χάρη τών άναγνωστών του στην έννοια τής ιστορικότητας τών έπιστημονικών κατακτήσεων μέ παρατηρήσεις πού μαρτυροϋσαν τή θεωρητική του ύποδομή. «Αί διάφοροι τών πραγμάτων έπιστήμαι και γνώσεις δέν έγεννήθησαν σύγχρονοι μέ τούς ανθρώπους [...] Τήν αύτην και εις όλας τάς λοιπάς γνώσεις και έπιστήμας βαθμικήν και βραδείαν από τό άτελές εις τό τέλειον προχώρησιν ήκολούθησαν όλα χωρίς εξαίρεσιν τά έθνη». ²⁸ 'Ακόμη περισσότερο: ό δρόμος πρós τήν τελειοποίηση τών έπιστημών περνοϋσε μέσα από τήν εξέλιξη τών ανθρώπινων κοινωνιών. Στα προλεγόμενα τής έκδοσης τοϋ Ήεροκράτη (1814), όπου μέ άφορμή τό κείμενο τοϋ *Περί τής από τών ένόδρων τροφής* τόν άπασχολεί μεταξύ άλλων τό θέμα τής έρευνας για τή φύση τής τροφής σέ άντιστοιχία μέ τά εξελικτικά στάδια τής φυσικής ιστορίας, συνδέει τήν πρόοδο τής έρευνας μέ τό επίπεδο ανάπτυξης τών κοινωνιών. "Ετσι από τήν «Φυσικήν ιστορίαν εις τά σπάργαλα», όπως διαμορφώθηκε από «τάς πρώτας τούτας έρεύναις άτελεστάτας άκόμη» κατά τήν περίοδο πού τέθηκαν «τά πρώτα θεμέλια τής πολιτικής κοινωνίας», στα νεώτερα χρόνια αναδύθηκε «ή άληθινή Φυσική ιστορία», όταν πλέον ή γνωστική ύλη είχε αύξηθει «άπό πολυχρόνιους παρατηρήσεις», οί κοινωνίες είχαν ισχυροποιηθει πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά και είχαν έμφανιστει ως «έρευνηται τής φύσεως» όξύνοα πνεύματα, γεννήματα τής τελειοποίησης τοϋ πολιτισμοϋ, πού έχοντας εξασφαλίζει ύλικά μέσα και χρόνο «άφιέρωσαν τούς κόπους των όλους εις τήν φιλοσοφίαν», ή, άλλιώς, όλες τις έρευνές τους στη διατύπωση τής «έπιστημονικής θεωρίας τής φύσεως». ²⁹

26. *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Ε' (1813) [= *Προλεγόμενα*, έ.π., τ. Α', σ. 543].

27. *Ίσοκράτους Λόγοι*, τ. Α' (1807) [= *Προλεγόμενα*, έ.π., τ. Α', σ. 282].

28. *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Β' (1810) [= *Προλεγόμενα*, έ.π., τ. Α', σ. 403].

29. *Προλεγόμενα*, έ.π., τ. Β', σ. 213-14. 'Ο Κοραής μνημονεύει έδω «τό παράδειγμα τοϋ περιφήμου τής φυσικής ιστορίας συγγραφέντος Βυφώνος, διά νά μήν όνο-

Λίγο νωρίτερα, τὸ 1812, στοὺς *Αὐτοσχέδιους Στοχασμοὺς* τοῦ τέταρτου τόμου τοῦ Πλουτάρχου γινόταν λόγος γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀποθησαύρισης καὶ ἔρευνας τῆς γλωσσικῆς ὕλης τῆς κοινῆς στὸ πλαίσιο τῆς σχεδίασης ἐνὸς νεοελληνικοῦ λεξικοῦ³⁰ καὶ ὁ Κοραῆς κατέφευγε ἐπίσης σὲ ἱστορικές ἀναγωγές. «Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν ἱστορίαν θέλομεν εὐρεῖν, ὅτι ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῶν λέξεων ἄρχισεν ἡ παιδεία καὶ τῶν σημερινῶν φωτισμένων ἐθνῶν». Π.χ. «οἱ ἐρευνῆται τῆς γλώσσης» στὴ Γαλλία ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους ἤδη ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα καὶ ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα ἔδωσαν ἀπτά δείγματα λεξικογραφικῶν καὶ ἐτυμολογικῶν ἐρευνῶν συμβάλλοντες ἔτσι ὥστε νὰ συντελεστεῖ «ἡ κατὰ μικρὸν πρόοδος τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος». ³¹ Γι' αὐτὸ ὁ Κοραῆς γιὰ ὅποιον θὰ ἐπιχειροῦσε «τὸ ἐπαινετὸν ἔργον τῆς ἐρεύνης καὶ διορθώσεως τῆς σημερινῆς γλώσσης» ζητοῦσε νὰ διαθέτει ἀπαραίτητο ἐπιστημονικὸ ἐφόδιο τὴ γνώση τῆς ἱστορίας «τῆς κατὰ μικρὸν μορφώσεως καὶ τελειώσεως» τῶν γλωσσῶν, καὶ ὅχι μόνον τῆς ἐλληνικῆς.³²

Ὁ ἱστορικός, λοιπόν, χρόνος λειτουργοῦσε ὡς προωθητικὸς παράγοντας τῆς ἐξειδικτικῆς διαδικασίας κάθε ἐπιστήμης καὶ γνώσης, ἀλλὰ παράλληλα καὶ ὡς ἐρμηνευτικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὸν παρατηρητὴ αὐτῆς τῆς διαδικασίας· οἱ φάσεις καὶ τὰ μεγέθη τῶν παλαιότερων κατορθωμάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἔπρεπε νὰ ἀξιολογοῦνται ὅχι μὲ κριτήρια ὑπερχρονικά, ἀλλὰ μὲ βάση τὴν περίοδο τοῦ χρόνου ποὺ συνέβαινε νὰ πραγματοποιηθοῦν, τὶς συνθήκες τοῦ βίου καὶ τὰ τότε δεδομένα τῆς ἔρευνας. Τὸ παράδειγμα τῆς ἐκδόσεως τῶν *Γεωγραφικῶν* τοῦ Στράβωνα ἀπὸ τὸν Εὐλάνδρο στὴ Βασιλεία τὸ 1571, ὅπως τὸ κατέγραφε ὁ Κοραῆς στὴ δική του ἐκδόση τὸ 1815 ἀνάμεσα στὴ σειρὰ τῶν ἐκδοτικῶν σταθμῶν τοῦ κειμένου, φώτιζε καλὰ τὸ σκεπτικὸ του γι' αὐτὰ τὰ ζητήματα. «Ἐκαμεν [ὁ Εὐλάνδρος] ὅ,τι τὸν ἐσυγχώρουν νὰ κάμῃ ἡ ἔλλειψις τῶν ἀντιγράφων [δηλ. τῶν χειρογράφων ποὺ διέσωζαν τὸ κείμενο τοῦ συγγραφέα],

μάσω ζῶντας ἄλλους πολλοὺς» ἐρευνητὲς τῆς φύσεως ποῦ, ὅπως γράφει, ἀκολούθησαν τὰ ἔργη τοῦ Ἀριστοτέλη.

30. *Πλουτάρχου Βίαι*, τ. Δ' (1812) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 496 κέ.] 'Πι ὑπόθεσις τοῦ Λεξικοῦ εἶχε ἤδη ξεκινήσει ἀπὸ τὸν πρῶτο τόμο τοῦ Πλουτάρχου (1809), ὁ.π., σ. 327 κέ.

31. *Πλουτάρχου Βίαι*, τ. Δ' (1812) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 497]. «Ἀρχὴ παιδεύσεως ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις.» Ὁ Κοραῆς ἐπικαλεῖται στὴν ἱστορική του ἀνάλυση τὴ ρήση τοῦ Ἀντισθένη, ὅπως τὴ διέσωσε ὁ Ἐπίκτητος, γιὰ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι «ἡ παιδεία τῶν ἀνθρώπων πρέπει ν' ἀρχίζῃ ἀπ' αὐτὴν τῶν λέξεων τὴν ἔρευναν», ὁ.π., σ. 495.

32. *Πλουτάρχου Βίαι*, τ. Γ' (1811) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 464].

ἡ ἀξιέπαινός του πενία καὶ ἐκείνη τοῦ χρόνου ἡ ἐποχὴ ὅτε δὲν ἦτο ἀκόμῃ φθασμένη ἡ κριτικὴ ἐπιστήμη εἰς τὴν ὁποίαν ἔπειτα τὴν ἔφεραν πολυχρόνιοι πολλῶν ἀνδρῶν κόποι τελείωσιν». ³³ Ἀπαξιωτικὴ στάση ἀπέναντι στὰ ἐπιτεύγματα τοῦ παρελθόντος (στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Στράβωνα, ὅπου παρακολουθοῦσε τὴν ἐξέλιξη τῆς παλαιᾶς γεωγραφίας, τὸ σχετικὸ σχόλιό του ἀφοροῦσε τὸ γεωγραφικὸ σύστημα τοῦ Ἑρατοσθένη) φανέρωνε, πέρα ἀπὸ τὴν τολμηρότητά της, ἔλλειψη ἱστορικῆς ὀπτικῆς χαρακτηρίζοντας ἀκριβῶς τὸ εἶδος ἐκεῖνο τοῦ ἀνθρώπου «ὅστις δὲν ἐσυλλογίσθη ποτὲ πῶς ἀρχίζουσιν καὶ πῶς τελειοῦνται τῶν ἀνθρώπων αἱ γνώσεις, οὐδ' ὑποπτεύεται, ὅτι καὶ τὴν σημερινὴν γεωγραφίαν οἱ μεταγενέστεροί μας τελειότεραν ἀσυγκρίτως μέλλουσιν νὰ τὴν καταστήσωσιν». ³⁴ Ἀλλωστε δὲν ἦταν λίγες οἱ περιπτώσεις ποὺ ἡ «ἀκριβεστέρα ἔρευνα» τῶν νεωτέρων θὰ ἐρχόταν ὅχι μόνον νὰ ἀναιρέσει ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὰ πορίσματα τῶν προγενεστέρων, ὅπως π.χ. συνέβαινε μὲ ὀρισμένες περιγραφὰς καὶ παρατηρήσεις τοῦ Ἡρόδοτου καὶ τοῦ Στράβωνα, στὴν ἔκδοση τοῦ ὁποίου εἶχε ὁ Κοραῆς τὴν εὐκαιρίαν νὰ προβεῖ σὲ ἀνάλογες ἐπισημάνσεις. ³⁵ Ἀντίθετα, σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη ποὺ ἐξέθετε σὲ ἄλλη περίστασις, ³⁶ οἱ φυσικοὶ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος εἶχαν περιοριστεῖ σὲ «νηπιώδεις ἐρεῦνας» γιὰ τὰ φυσικὰ καὶ κοσμικὰ φαινόμενα —πράγμα ποὺ ἔκανε τὸν Σωκράτη νὰ δείχνει περιφρόνηση γιὰ τὴν τότε κατάστασις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ νὰ στρέφῃ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν μαθητῶν του στὴ σπουδὴ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης— σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴ φυσικὴ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἡ ὁποία στηριζόταν πιά «εἰς παρατηρήσεις ἀκριβεῖς καὶ πολύτροπα πειράματα».

Πέρα ὅμως ἀπὸ τίς θεωρητικὰς ἀντιλήψεις γιὰ τὴ συμβολὴ τῆς ἔρευνας, διαχρονικὰ, στὴν πρόοδο καὶ τελειοποίησις τῶν γνώσεων, ὁ Κοραῆς εἶχε διαμορφωμένη γνώμη καὶ γιὰ τὴν πρακτικὴ ὄψιν καὶ λειτουργίαν της, καθὼς ὁ ἴδιος τὴν ἀσκοῦσε καθημερινὰ στὸ σπουδαστήριό του περιστοιχισμένος ἀπὸ τὰ βοηθήματα ποὺ εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του ἢ ποὺ δανειζόταν ἀπὸ τίς βιβλιοθήκας τοῦ Παρισιοῦ. Πῶς εἶχε βιώσει τὴν εἰκόνα καὶ τίς ἀπαιτήσεις της, τί εἶδους προδιαγραφὰς τὴν καθιστοῦσαν ἀποτελε-

33. *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Β', σ. 300.

34. "Ο.π., σ. 273. Σὲ ὑποσημείωσις ὁ Κοραῆς παραπέμπει στὴν *Histoire naturelle* τοῦ Buffon, ὅπου ὁ «ἱστοριογράφος τῆς φύσεως» ἐπισημαίνει ὅτι καὶ στὴ σύγχρονη ἐποχὴ, παρὰ τίς γνώσεις ποὺ κατακτήθηκαν χάρις στὶς μαθηματικὰς ἐπιστήμες καὶ τίς ἀνακαλύψεις τῶν θαλασσοπόρων, ἀπέμειναν πολλὰ ἀκόμῃ νὰ ἀνακαλυφθοῦν.

35. "Ο.π., σ. 290 κέ.

36. Ἀριστοτέλους *Πολιτικῶν* (1821) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Β', σ. 661-62].

σματική, ποιοι ήταν ικανοί να την χειριστούν, με ποιά βοηθητικά μέσα και ποιές τεχνικές, ποιά ήταν ή σχέση του υποκειμένου, δηλ. του έρευνή-
τῃ με τὸ ἀντικείμενό του και ποιὸ τὸ ἀντίτιμο τῆς ἀφοσίωσής του σ' αὐτό;
Οἱ ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα θὰ προκύψουν και πάλι ἀπὸ εὐκαιριακὲς
ἀναφορὲς τοῦ Κοραΐ, σκόρπιες νύξεις και ὑποδηλωτικὰ συμφραζόμενα
και λιγότερο ἀπὸ τὴ θεώρηση τοῦ τρόπου με τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος διαχειρι-
ζόταν τὸ ὕλικο τῶν ἐρευνῶν του.

Ἡ φύση τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας, ὡς δραστηριότητος σύνθετης
και παραγωγικῆς, καθόριζε ἀπὸ μόνῃ της τὰ χαρακτηριστικὰ και τὴς προ-
διαγραφές της. Ὁ Κοραΐς ὑπενθύνιζε με ἔμφαση (ποὺ ἐνίοτε ἐνδυναμω-
νόταν ἀπὸ ξεσπάσματα δυσφορίας γιὰ τὴν ἄγνοια ποὺ ἐπικρατοῦσε σχε-
τικὰ σὲ διάφορους κύκλους ἀνθρώπων, οἰκείων και μὴ)³⁷ αὐτὲς τὴς συμφυεῖς
με τὴν ἔννοια τῆς ἐρευνας ιδιότητες. Μιλοῦσε γιὰ μιὰ διαδικασία χρονο-
βόρα και κοπιώδη, ποὺ ἀπαιτοῦσε προσεκτικὴ, ἀκριβὴ και λεπτομερὴ
ἐξέταση τῶν δεδομένων κάθε ζητήματος. Μὲ ὁδηγὸ συνήθως τὴν προσω-
πικὴ του ἐμπειρία ἄφηνε νὰ ἐντυπωθεῖ βαθιὰ στὸν συνομιλητὴ ἢ τὸν ἀνα-
γνώστη του πόσο σοβαρὸ και δύσκολο ἐγχείρημα ἦταν ἡ ἐνασχόληση με
ἔργα ἐπιστημονικῶν ἀπαιτήσεων, ὅπως ἡ ἐκδοση τῶν ἀρχαίων συγγρα-
φῶν ἢ τὸ γλωσσικὸ ἀντικείμενο, και ὅτι ἡ εὐτυχὴς διεκπεραίωσή τους
ἐξαρτιόταν ἀπὸ παράγοντες ποσοτικὸς ὅσο και ποιοτικὸς: τὴ διαθεσι-
μότητα τοῦ χρόνου, τὸν βαθμὸ τοῦ πνευματικοῦ καί, ὅχι σπάνια, τοῦ χει-
ρωνακτικοῦ μόχθου, ἀλλὰ και τὸν τρόπο τῆς ἐρευνητικῆς προσέγγισης.
Ἔστω και ἀποσπασματικὰ τὰ παρακάτω παραθέματα, ἐπιλεγμένα ἀπὸ
μιὰ σειρά με ἀνάλογο περιεχόμενο, ἐκφράζουν παραστατικὰ τὴς ἀντιλή-
ψεις τοῦ Κοραΐ γιὰ τοὺς ὅρους ποὺ ἔδιναν ὑπόσταση στὴν ἔννοια τῆς
ἐρευνας.

«Il falloit un philosophe qui joignît [...] la patience de faire des
recherches très-multipliées, très-pénibles et un sagacité extraordina-
ire»³⁸ — «διὰ τὴν μακρὰν ἐρευναν και σκέψιν ἥτις εἶναι ἀναγκαία εἰς τὰ
τοιαῦτα»³⁹ (ἴσως περίπτωσι ταυτολογίας: ὁ Κοραΐς μεταχειριζόταν συχνὰ

37. Βλ. π.χ. τὴς σημ. 41 και 44. Οἱ διαμαρτυρίες τοῦ Κοραΐ εἶχαν νὰ κάνουν
με τὴς πιέσεις ποὺ τοῦ ἀσκοῦσαν οἱ χορηγοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, οἱ Ζωσιμά-
δες, νὰ ἐπιταχύνει τὸ ἔργο του, βλ. ἐπιστολὲς πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 9.10.1804 και
15.7.1807, Ἀλληλογραφία, τ. Β', σ. 196-97, και 402.

38. Ἱπποκράτους περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων (1800) [= Προλεγόμενα, ὁ.π.,
τ. Δ', Ἀθήνα 1995, σ. 522]. Ἡ σκιαγράφηση ἀνταποκρινόταν στὴν προσωπικότητα
τοῦ Ἱπποκράτη.

39. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 5.8.1808, Ἀλληλογραφία, ὁ.π., σ. 464:

τὸ οὖς. σκέψις μὲ τὴν ἀρχαία σημασία του: ἔρευνα)⁴⁰— «στοχάζονται τὸ ἔργον μου ὡς ἔργον ἀρτοποιοῦ καὶ προσμένουν μὲ ἀνυπομονησίαν τὴν ἄλλε-
πάλληλον καὶ γρήγορον ἔκδοσιν τῶν τόμων ὡς ψωμία ἀπὸ τὸν φοῦρνον[...] τὰ τοιαῦτα [...] πρέπει νὰ γίνωνται μὲ σκέψιν καὶ ὄχι κατὰ τὰς Ἑνετικὰς ἐκδόσεις»⁴¹—«μὴτ' ἐσυλλογίσθησαν πόσος καιρὸς καὶ πόση προσοχὴ χρειάζεται εἰς τὰ τοιαῦτα»⁴²— «ὅσοι μετὰ προσοχῆς δὲν ἐρεῦνησαν τὴν φύσιν τῆς γλώσσης»⁴³— «δὲν ἔχουν οὐδεμίαν ἰδέαν, πόσας ἐρεῦνας, πόσον κόπον χρειάζεται ἐν προοίμιον οὐτιδανόν»⁴⁴ (περίπτωση ἐπίσης ταυτολογίας: ὁ κόπος ἢ οἱ κόποι ἰσοδυναμοῦν μὲ τοὺς κόπους τῆς ἔρευνας ὅπως βεβαιώνεται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίηση ἄλλου ὁλοκλήρης τῆς συνεκφορᾶς: «τοὺς κόπους τῆς ἐρεῦνης»)⁴⁵— «ἐκ τῆς τῶν τοιούτων ἀπασῶν [τῶν λέξεων] ἀκριβοῦς ἐρεῦνης τε καὶ συλλογῆς»⁴⁶— «γέννημα [...] πολλῆς καὶ λεπτομεροῦς ἐρεῦνης»⁴⁷— «αἱ δεύτεραι φροντίδες σφωτέρα».⁴⁸

Ἄν ὁ κανόνας γιὰ τὴν ἔρευνα ἐνσωμάτωνε ὅλες τὶς παραπάνω προδιαγραφές, ὁ Κοραῆς γνώριζε καὶ ἀπὸ δική του πείρα ὅτι κάποτε ὁ κανόνας αὐτὸς μπορούσε νὰ ἀνατραπεῖ ἀπὸ τὴν παρέμβαση τοῦ ἀπρόβλεπτου καὶ τοῦ τυχαίου. Τὰ εὐρήματα δηλαδὴ καὶ οἱ ἀνακαλύψεις δὲν ἦταν πάντοτε προϊόντα πολυχρόνιων καὶ ἐπίπονων ἐρευνῶν ἀλλὰ ἐπίσης καὶ συγκυριακῶν γεγονότων καὶ τυχαίων ἐμπνεύσεων. Γιὰ τὴν κριτικὴ μάλιστα ἐπιστήμη πίστευε ὅτι λειτουργοῦσε κατὰ μεγάλο ποσοστὸ στὴ βιά-

«Πολλάκις, φίλε, μία μόνη σημειώσις μὲ κρατεῖ δύο ταχυνὰς ὁλοκλήρους διὰ τὴν μακράν» κλπ.

40. Βλ. π.χ. τὰ ἐδῶ σχετικὰ παραθέματα ὅσα περιέχουν τὴ λέξη.

41. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 24.12.1806, Ἀλληλογραφία, τ. Β', σ. 361-62. Ὁ ὑπαινιγμὸς γιὰ τὶς ἐκδόσεις τῆς Βενετίας ἀφοροῦσε τὴν ἐκδοτικὴν προσπάθειαν τοῦ Σπ. Βλαντιῆ, βλ. τὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς καὶ τὶς σ. 426, 456.

42. Ὁ λόγος γιὰ ὅσους ἀγνοοῦσαν τί σήμαινε ἡ ἔκδοση ἐνὸς ἀρχαίου συγγραφέα, ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 9.10.1804, Ἀλληλογραφία, ὅ.π., σ. 196-97.

43. Ἡλιοδώρου Αἰθιοπικῶν (1804) [= Προλεγόμενα, ὅ.π., τ. Α', σ. 36].

44. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 9.12.1810, Ἀλληλογραφία, τ. Γ', σ. 80. Βλ. τὰ ἐδῶ σχετικὰ παραθέματα.

45. Ὀμήρου Ἠλιάδος Παρωδία Α (1811) [= Προλεγόμενα, ὅ.π., τ. Β', σ. 123].

46. Ἰσοκράτους Λόγοι (1807), τ. Β', σ. 339.

47. Ὁ Κοραῆς ἀναφέρεται στὸ ὑπόμνημα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ποὺ περιέχεται στὸ μνημειῶδες ἔργο *Description de l'Egypte*, βλ. σημ. 66.

48. Ἀπόφθεγμα οἰκεῖο στὸν Κοραή. Μὲ τὸν τίτλο «Δεύτεραι φροντίδες» ὁ Κοραῆς ἐπανέρχεται μὲ φιλολογικὰς σημειώσεις στὸ κείμενο ὅλων τῶν *Βίων* τοῦ Πλουτάρχου, βλ. τ. Ζ' (1814) [= Προλεγόμενα, ὅ.π., σ. 474-490]. Ἡ ἐπανάληψή στὴν ἔρευνα ὁδηγεῖ σὲ εὐτυχέστερα ἀποτελέσματα.

ση τῆς τυχαιότητας: «Τῆς κριτικῆς τὸ ἔργον εἶναι πολλάκις, ἢ μᾶλλον πλεονάκις τύχης δώρημα παρὰ λογισμοῦ γέννημα».⁴⁹ Αὐτὸ βέβαια εἶχε νὰ κάνει καὶ μὲ τὸ εἶδος καὶ τὴν ποιότητα τοῦ κινήτηριου μοχλοῦ τοῦ ἐρευνητικοῦ μηχανισμοῦ, τοῦ ἴδιου τοῦ ἐρευνητῆ. Ἡ γρηγορότερη καὶ ἀποτελεσματικότερη ἐκβασή τῆς προσπάθειας τοῦ τελευταίου συνδεόταν ἐνίοτε μὲ τὴν εὐφυΐα καὶ τὴν ἀγχίνουα μὲ τὴν ὁποία ἦταν προικισμένος.⁵⁰

Ὅσοις μετεῖχαν στὸ γίγνεσθαι τῆς ἐρευνας ὁ Κοραῆς τοὺς διαβάθμιζε ὅχι μόνον ἀνάλογα μὲ τὴν κλίμακα τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων τους ἀλλὰ καὶ ἀνάλογα μὲ τὰ οὐσιαστικά τους προσόντα, τὴν ἐπιστημονικὴ τους κατάρτιση καὶ ἐπάρκεια. Ὡς πρὸς τοὺς τελευταίους ἡ διάκριση βασιζόταν στὸ κατὰ πόσο εἶχαν ἢ ὅχι τὸ «κλειδίον» τῆς ἐρευνας, κατὰ πόσο δηλαδὴ διέθεταν τὰ κατάλληλα γι' αὐτὴν ἐργαλεῖα καὶ γνώριζαν τὸν τρόπο χειρισμοῦ τους ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἀνοίγουν τίς πόρτες τῶν προβλημάτων πού ἐπρόκειτο νὰ ἀντιμετωπίσουν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐρευνας. Ὅσοις δὲν ἦταν ἐφοδιασμένοι μὲ τέτοιον ὅπλισμό ὁ Κοραῆς τοὺς ἔκρινε ἀκατάλληλους νὰ χειριστοῦν τὸ καθ' αὐτὸ ἐρευνητικὸ ἔργο, ἀλλὰ πάντως χρήσιμους νὰ τὸ ὑποστηρίξουν ἂν περιορίζονταν ἀποκλειστικά στὸν ρόλο αὐτῶν πού θὰ τοὺς ὀνομάζαμε σήμερα τεχνικούς τῆς ἐρευνας ἢ τεκμηριολόγους (documentalistes). Τέτοια π.χ. ἦταν ἡ περίπτωση τοῦ Ἑλληνα λογίου Γεώργιου Κρομμύδη, ὁ ὁποῖος ἐκδίδοντας στὴ Μόσχα τὸ 1808 καὶ στὴ Βιέννη τὸ 1811 καὶ τὸ 1813 τρεῖς τόμους μὲ γλωσσικὸ ὕλικό, ὅπου ἐπιχειροῦσε καὶ συγκριτικὲς ἀναλύσεις, προκάλεσε τὴν ἐνόχληση τοῦ Κοραῆ γιὰ τὴν τόλμη του νὰ προχωρήσει πρὸς πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ καταγραφή τοῦ ὕλικου. «Ἦθελε κάμειν φρονιμότερα ὁ Κ., ἂν ἐπεριωρίζετο εἰς τὸ νὰ συναθροίξῃ μόνον λέξεις χωρὶς νὰ ἐμβαίνει εἰς ἐρεῦνας τῶν ὁποίων δὲν ἔχει τὸ κλειδίον. Φαίνεται ὅτι δὲν γνωρίζει κανὲν ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα εἰς τοιαύτας ἐρεῦνας βοηθήματα».⁵¹ Ἀξίζει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι σκιαγραφώντας τὴ

49. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 10.7.1816, *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 481. Πβ. ἐπιστ. στὸν ἴδιο, 4.5.1807, ὁ.π., τ. Β', σ. 383: «Τοσαῦτα σχεδὸν μὲ ἀνεκάλυψεν ἕως τώρα ἡ τύχη καὶ ὅχι ἡ ἐρευνα τὴν ὁποίαν μῆτε καιρὸν εἶχα νὰ κάμω».

50. *Ἰσοκράτους Λόγοι* (1807) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 292].

51. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 11.2.1817, *Ἀλληλογραφία*, τ. Δ', σ. 11. Πβ. ἐπιστ. στὸν ἴδιο, 19.3.1812, ὁ.π., τ. Γ', σ. 188. Γιὰ τὴ *Διατριβὴ ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης* τοῦ Γ. Κρομμύδη, βλ. Φίλ. Ἡλιού, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰ.*, τ. Α', Ἀθήνα 1997, τίς χρονολογίες 1808.9., 1811.5., 1813.8. Ἐνας ἀκόμη τόμος ἐκδόθηκε στὴ Μόσχα τὸ 1828. Ὁ Κοραῆς εἶδε γενικὰ μὲ συμπάθεια τὴν προσπάθεια τοῦ Κρομμύδη, βλ. *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 90, 188, τ. Δ', σ. 10, τὸν ἐξόργισε μάλιστα ἰδιαίτερα ἡ αὐστηρὴ κριτικὴ πού δημοσίευσε ὁ Ἀνθίμος Γαζής στὸν «Λόγιον Ἑρμῆ» τοῦ 1811, σ. 25-27 καὶ 393-98, βλ. *Ἀλληλογρα-*

μορφή εκείνου που θα ήταν κατάλληλος να κατακρίνει στο έργο της σύνταξης του λεξικού της κοινής ζητούσε αυξημένα γνωστικά προσόντα για το στάδιο της επεξεργασίας, ενώ για το προκαταρκτικό στάδιο της συνάθροισης της ύλης θεωρούσε αρκετή την ιδιότητα απλώς της λογιосύνης.⁵² Φυσικά σε ζητήματα που προϋπέθεταν «μακράν έρευναν και θεωρίαν» απέρριπτε κατηγορηματικά την παρέμβαση καλοπροαίρετων έρασιτεχνών των οποίων το επάγγελμα δεν τους είχε επιτρέψει να αποκτήσουν τις ειδικές γνώσεις που απαιτούνταν γι' αυτό,⁵³ ενώ από το άλλο μέρος ούτε από ανθρώπους διακρινόμενους για την πολυμαθειά τους περίμενε έρευνητικές επιδόσεις σε οποιοδήποτε από τα πολλά γνωστικά πεδία με τα όποια ασχολούνταν. «Πώς θέλεις [...] Γραμματικός, Ρήτωρ, Γεωμέτρης, Μουσικός, Αστρονόμος, Φυσικός, Μεταφυσικός, να τελειοποιη-ση με ιδίας του εύρεσεις εν μόνον είδος επιστήμης από ταύτας;»⁵⁴ Η λύση βρισκόταν στην εξειδίκευση του επιστήμονα και τη συνεχή αφοσίωσή του στο γνωστικό αντικείμενο που διάλεξε να κατακτήσει: «Αί εύρεσεις και τελειοποιήσεις εις εκείνας μόνας τας κεφαλὰς γεννῶνται, ὅσαι περι-ορίζονται εις τὴν σκέψιν ἐνὸς μόνου πράγματος, και κατακρίνονται νύκτα και ἡμέραν εις αὐτό».⁵⁵

Να επανέλθουμε όμως στο κλειδί της έρευνας. Όπως άφησε να εννοήσουμε ο Κοραής στην άναφορά του στον Γ. Κρομμύδη, είχε σχέση με μιὰ σημαντική παράμετρο του έρευνητικού έργου, την ένήμερωση και χρήση της βιβλιογραφίας (πηγαί, βοηθήματα, εργαλεία, ὄργανα, ἤταν

φία, τ. Γ', σ. 121. Για τὴ σημασία τῶν «βοηθημάτων» που άγνοοῦσε ὁ Κρομμύδης βλ. παρακάτω.

52. *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Δ' (1812) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 503], πβ. σημ. 32, και *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Α' (1809) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., σ. 342].

53. Χαρακτηριστική ἦταν ἡ περίπτωση τοῦ ἐμπόρου Πασχάλη Βασιλείου, ἀδελφοῦ τοῦ Ἀλέξανδρου, που θέλησε νὰ πάρει ἐνεργὸ θέση στὸ γλωσσικὸ βρισκόντας ἀντίθετο τὸν Κοραή: «νὰ μὴ κρίνῃ περὶ πραγμάτων τὰ ὅποια νὰ ἐρευνήσῃ ἀκριβῶς δὲν τὸν ἐσυγχώρησε τὸ ἐπάγγελμά του [...] μὴ ρίπτεσαι εἰς κίνδυνον ἀπλῶς και ὡς ἔτυχε νὰ ἀποφασίζῃς περὶ πραγμάτων, τὰ ὅποια ζητοῦσι μακράν έρευναν και θεωρίαν», ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 15.5.1810, *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 28. Πρόσφατα ὁ Ἀλκης Ἀγγέλου στὴν εἰσαγωγή τῆς φωτομηχανικῆς ἀνατύπωσης τῆς Μελέτης τῆς κοινῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Παναγιώτη Κοδρικᾶ, Ἀθήνα 1998, σ. 34-35, ἀναγνωρίζοντας στὴ γλωσσικὴ διαμάχη τὴν ὑπεροχὴ τοῦ Κοραή, χαρακτηρίζει τὸν Κοδρικᾶ «ἐρασιτέχνη τῶν γραμμάτων», «ὁ ἐρασιτέχνης λόγιος ἀντιμάχεται τὸν ἐπαγγελματία».

54. *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Ε' (1813) [= *Προλεγόμενα*, σ. 530].

55. Ὁ.π., σ. 530.

μερικοί από τους όρους που χρησιμοποιούσε γι' αυτήν).⁵⁶ 'Αποτελούσε προαπαιτούμενο κάθε συγγραφικής άπασχόλησης. «Τοιούτον έγχείρημα —έγραφε κάνοντας λόγο για την έκδοση τής *Έλληνικῆς Βιβλιοθήκης*— χρειάζεται κατ' αρχάς βιβλία [έξηγουσε τί είδους: εκδόσεις με τὰ κείμενα τῶν κλασικῶν] ... δὲν χρειάζονται ἄλλα πολλότατα ιστορικά, κριτικά, γραμματικά, βιογραφικά κτλ.»⁵⁷ "Οποῖος συγγραφέας σχετικοῦ με τὴν ἐπιστήμη ἢ τὴν τέχνη δημοσιεύματος ἐμφανιζόταν ἀπληροφόρητος για τίς νέες γνώσεις πού κυκλοφοροῦσαν στὸν καιρό του καὶ λίγο πρὶν ἢ ἀκόμη καταφρονητὴς τοὺς μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ἦταν νέες, χωρὶς νὰ κάνει τὴν παραμικρὴ έρευνα, προτιμώντας νὰ μένει προσκολλημένος σὲ ἀπαρχαιωμένες μαθήσεις, ὁ συγγραφέας αὐτὸς για τὸν Κοραὴ μειονεκτοῦσε ἀσυγχώρητα.⁵⁸ 'Η γνώση τῆς βιβλιογραφίας καὶ μάλιστα τῆς νεώτερης ἐνίσχυε τὴν ἐρευνητικὴ προσπάθεια σὲ πολλαπλὰ ἐπίπεδα. Διευκόλυνε τοὺς κόπους τῆς έρευνας, δηλαδὴ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ὕλικου καὶ τὴν τεκμηρίωση, συγχρόνως διέύρυνε τὴ δυνατότητα νὰ σημειωθοῦν καινούργια βήματα προόδου, νὰ προκύψουν τελειότερα ἀποτελέσματα ἀπὸ τὰ μέχρι τότε γνωστοποιημένα: «"Ο,τι δικαίως ἔχει τις νὰ κρίνῃ τὸν εκδότην [λεξικοῦ] εἶναι ἂν ἔκαμε τὴν τρίτην έκδοσιν τελειότεραν τῆς δευτέρας [...] ἤγουν ἂν ἐμεταχειρίσθη ὅλα ἢ καὶ τὰ πλείονα βοηθήματα, ὅσα ἐγνωρίσθησαν πρὸ τῆς έκδόσεως».⁵⁹ 'Ακόμη ἡ ἔγκαιρη πληροφόρηση για τὰ εὑρήματα τῶν ἐρευνητικῶν ἀναζητήσεων στὸ χῶρο τῆς ἐπιστήμης ἀφενὸς διασφάλιζε ἀπὸ τὸν κίνδυνο οἰκειοποίησης εὑρημάτων πού ἡ πατρότητά τοὺς ἀνῆκε σὲ ἄλλους⁶⁰ καὶ ἀφετέρου ἀπέτρεπε σπατάλη δυνάμεων γύρω ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο στρέφοντας τὴ δημιουργικότητα τοῦ ἐρευνητῆ σὲ νέους στόχους: «'Ο καταγινόμενος εἰς έρευναν τινός, ὅταν μάθῃ τὴν ἀπ' ἄλλον εὔρεσιν τοῦ ζητουμένου, μεταβαίνει φυσικὰ εἰς έρευναν ἄλλου καὶ δὲν τρίβει τὸν καιρὸν ματαίως νὰ ζητῇ τὰ εὑρημένα».⁶¹ Τὴν εὐαι-

56. *Πηγαί*: 1783, *Ἀλληλογραφία*, τ. Α', σ. 38, *βοηθήματα*: ἡ συνήθης ὀνομασία, *εργαλεῖα*: 1796, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., σ. 500, *ὄργανα*: 1790, ὅ.π., σ. 132.

57. 'Επιστ. πρὸς 'Αλέξ. Βασιλείου <8.11.1804, *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', σ. 204.

58. *Στράβωνος Γεωγραφικῶν*, τ. Α' (1815) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Β', σ. 290].

59. *Ὀμήρου Ἰλιάδος Παρωδία Α* (1811) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Β', σ. 123: «νὰ μοῦ συντέμῃ καὶ τὸν καιρὸν καὶ τοὺς κόπους τῆς έρέυνης», *Ερμῆς ὁ Λόγιος*, 1819, σ. 658, πβ. *Ἀλληλογραφία*, τ. Δ', σ. 191. «"Όσαι διορθώσεις εἶναι εὐτυχεῖς [...] τὰς χρεωστώ εἰς ὅσα εἶχα βοηθήματα παρὰ τοὺς ἄλλους πλείονα» θὰ γράψει στὴν εισαγωγή στὸν *Στράβωνα*, τ. Α' (1815) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Β', σ. 310].

60. 'Επιστ. πρὸς 'Αλέξ. Βασιλείου, 4.5.1807, *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', σ. 383.

61. *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Α' (1809) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Α', σ. 358].

σθησία του Κοραή απέναντι στην αναγκαιότητα της βιβλιογραφικής ενημέρωσης αλλά και της δήλωσης των πηγών των πληροφοριών είναι γεγονός ότι δεν την συμερίζονταν απόλυτα οι Έλληνες λόγιοι της εποχής του, ο ίδιος όμως θέλησε να την έμφυσήσει στους συμπατριώτες του τόσο με το παράδειγμα των δικών του δημοσιευμάτων όσο και με την προθυμία του να προσφέρει τα βιβλιογραφικά φώτα του για έρευνες που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, πρότεινε να αναληφθούν από άλλους.

Είτε στην επίγνωση της αδυναμίας του να επαρκέσει στο φόρτο αλλά και τις απαιτήσεις των ερευνών που διεξήγαγε ή θα ήθελε να επιχειρήσει, είτε στην προσπάθειά του να κινητοποιήσει τις παραγωγικές δυνάμεις του Έλληνισμού προς την κατεύθυνση αυτή αποδώσουμε τις εισηγήσεις για τις έρευνες που θεωρούσε αναγκαίο να αναληφθούν, το βέβαιο είναι ότι αυτές στόχευαν στο να δημιουργηθεί ή υποδομή και βάση για νέες έρευνητικές αναζητήσεις, να επιβεβαιωθεί ή δυναμική του πνευματικού οργανισμού που σημειωνόταν στην αναγεννώμενη Ελλάδα, αλλά προπάντων να καλυφθούν τα κενά της ελληνικής παιδείας. Οι προτάσεις ήταν τρείς. Η πρώτη είχε να κάνει με τη γλώσσα και μάς έχει ήδη απασχολήσει: να συντεθεί με συλλογική προσπάθεια ένα λεξικό της ελληνικής (το λεξικό οριζόταν ως «ή συνάθροισις και έρευνα των συμβόλων με τα όποια εκφράζει τὰς ιδέας του» το έθνος), βασισμένο τόσο στις έντυπες πηγές (άπαριθμούνταν μία προς μία από τον Κοραή) όσο και στην απογραφή της προφορικής γλωσσικής παράδοσης (παρέχονταν οι σχετικές οδηγίες).⁶² Η δεύτερη αφορούσε ένα παιδαγωγικό αντικείμενο, τη διδακτική μέθοδο, με σκοπό τη βελτίωση της σχολικής μάθησης. «Η παράδοσις των μαθημάτων είναι και αυτή επιστήμη και να τελειωθῇ δεν είναι δυνατόν παρὰ με πολλά πειράματα, με πολλήν έρευναν της ανθρωπίνης ψυχῆς» είχε γράψει το 1805.⁶³ Στά 1809 πρότεινε να βραβευτεῖ ὅποιος δάσκαλος «έρευνήσῃ και εὔρῃ τὸν ἡδύτερον και συντομώτερον [...] τρόπον» διδασκαλίας της ανάγνωσης, της γραφῆς και της ἀριθμητικῆς.⁶⁴ Τὴν τρίτη πρόταση τὴν υπέβαλε ιδιωτικά αλλά απόλυτα τεκμηριωμένα και στο θεωρητικό και

62. "Ο.π., σ. 327 κέ. Πβ. Ντ. Γεωργούδης, «Τὰ Λεξικογραφικά τοῦ Κοραή», *Αἰήμερο Κοραή*, ὅ.π., σ. 68.

63. *Πρόδρομος Ἑλλ. Βιβλιοθήκης* (1805) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Α', σ. 73].

64. *Πλουτόρχον Βίαι*, τ. Α' (1809) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Α', σ. 353]. Τὴ διατριβὴ τοῦ G. L. Moïssides, *Adamantios Korais. His Contributions to the Theory and Practice of Adult Education...*, Βοστώνη 1967, ὅπου ἴσως τὰ σχετικὰ μετὴν πρόταση τοῦ Κοραή για τις ἀλλαγές στις διδακτικὲς μεθόδους, τὴ γνωρίζω μόνο βιβλιογραφικά.

στό βιβλιογραφικό μέρος: «Τοῦτο σὲ λέγω, φίλε —ἔγραφε τὸ 1815 στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου—, διὰ νὰ καταλάβῃς καὶ ἄλλους νὰ διδάξῃς, ὅτι ἡ περὶ τῆς σημερινῆς μουσικῆς ἡμῶν ἔρευνα εἶναι πρᾶγμα ἀξιόλογον».⁶⁵ Καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ γιὰ τὴ γλώσσα, σκιαγραφοῦσε τὸ προφίλ τοῦ μελλοντικοῦ ἐρευνητῆ (ἐγκρατῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, κάτοχος τῆς ἀρχαίας καὶ ἄλλων ξένων γλωσσῶν) καὶ παρέθετε στὴ συνέχεια τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία: ἐκδόσεις μὲ τὰ κείμενα τῶν σωζόμενων συγγραφέων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς καὶ ἐπιλεκτικὰ ὀρισμένα γαλλικά, ἰταλικά καὶ γερμανικά πονήματα τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 18ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰώνα.⁶⁶

Τὸ κλειδί τῆς ἔρευνας προφανῶς δὲν ἀφοροῦσε μόνο τὴ γνώση καὶ χρῆση τῆς βιβλιογραφίας. Τὰ ζητούμενα βρίσκουν ἀπαντήσεις καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο προσέγγισης τῶν δεδομένων, δηλαδὴ τὴ μεθοδολογία. Ἡδὴ ὁ Κοραῆς μνημόνευσε ὡς βασικὲς ἀρχὲς ἡ ἐργαλεῖα διεξαγωγῆς τῆς ἔρευνας κάποιες ἔννοιες: ἐπανάληψη, προσοχή, ἀκρίβεια, λεπτομέρεια, παρατήρηση, πείραμα. Τὸ σχῆμα θὰ διευρυνθεῖ καὶ μὲ ἄλλες ἐπεξηγηματικὲς ἢ συμπληρωματικὲς τῶν προηγουμένων. Στὰ κείμενά του ὑπάρχουν ἀναφορὲς σὲ μεθοδολογικὲς πρακτικὲς καὶ στάσεις ποὺ θεωροῦσαν ἐξίσου τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἔρευνας ὅσο καὶ τὴ σκέψη τοῦ ἐρευνητῆ ἀπὸ δογματισμοὺς καὶ βιαστικὲς ἀποδοχὲς ἐρευνητικῶν συμπερασμάτων. Ἐτσι τὸν βλέπουμε νὰ ἀναφέρεται στὴν ἀνάλυση καὶ τὸν κατακερματισμὸ τοῦ ὑπὸ διερεύνηση ἀντικειμένου προκειμένου νὰ προσδιοριστοῦν τὰ ἐπιμέρους στοιχεῖα του,⁶⁷ στὴ διαίρεση καὶ τάξη, δηλ. τὴν ταξινομήση τῶν παρατηρήσεων,⁶⁸ στὸν ἐπιμερισμὸ τῆς προσοχῆς καὶ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ συνόλου

65. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 4.1.1815, *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 404.

66. Ὁ.π., σ. 404-406. Ἀπὸ τὴν παρατιθέμενη βιβλιογραφία, ἡ μνημειώδης πολύτομη *Description de l'Egypte*, καρπὸς τῆς γαλλικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ναπολεόντειας ἐκστρατείας στὴν Αἴγυπτο, ἐκδόθηκε τμηματικὰ μετὰ τῶν ἐτῶν 1809 καὶ 1822. Γι' αὐτὴν, σὲ σχέση μὲ τὸ περιεχόμενο ἐκεῖ πόνημα περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, βλ. ἐπίσης *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., σ. 447, 455, 485. Μνεῖα τῆς πρότασης τοῦ Κοραῆ συνάντησα στὰ: Γ. Ι. Παπαδόπουλος, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Ἀθῆνα 1890 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, «Κουλόφρα» 1977), σ. ιε', 514 καὶ Κ. Θ. Δημαράς, «Τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Κοραῆ. Ἡ "Ἀνθολογία" του», *Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ι. Ἀμαντιν*, Ἀθῆνα 1940, σ. 48 [= *Ἱστορικὰ Φροντίσματα Β' Ἀδαμάντιος Κοραῆς*, ἐκδοτικὴ φροντίδα Πόπη Πολέμη, Ἀθῆνα 1990, σ. 211].

67. *Ὀμήρου Ἰλιάδος Παρωδία Α* (1820) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Β', σ. 552]. Ἡ ἀνάλυση καὶ κατακερματισμὸς ἀφοροῦσαν μιὰ κοινωνικὴ κατηγορία ἀντικειμένων, ἕνα ἐπάγγελμα, τὸ ἐπάγγελμα τοῦ Παπατρέχα.

68. *Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ* (1814) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Β', σ. 213].

τῶν στοιχείων τῆς ἔρευνας, ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἕως τὰ πιὸ μικρὰ καὶ εὐτελῆ,⁶⁹ στὴ στάση ἐπιφυλακτικότητας καὶ ἀμφιβολίας ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐπιδεικνύεται ἀπέναντι στὰ ἐξαγόμενα τῆς ἔρευνας, ἰδίως ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὁποῖα ὑπῆρχαν ἀντικρουόμενες ἐκδοχές⁷⁰ (ἄλλωστε ἡ ροπή πρὸς τὴ δυσπιστία συνιστοῦσε βασικὸ νοοτροπικὸ γνῶρισμα τῆς προσωπικότητας τοῦ Κοραῆ),⁷¹ στὴν ἐπισήμανση τέλος τῆς ἐξελιξιμότητας τῶν γνώσεων, τοῦ γεγονότος δηλαδὴ ὅτι τίποτε δὲν ἦταν ὀριστικὸ στὴν ἐπιστήμη (ἡ χρῆση τοῦ ὅρου *αὐτοσχέδιος* ἀπὸ τὸν Κοραῆ στὸν τίτλο ὀρισμένων βασικῶν κειμένων του ἴσως ἀπηχῶσε αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν αἴσθηση τῆς σχετικότητας τῶν θεωριῶν καὶ ἀπόψεων του ποὺ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ στεγανοποιηθοῦν ὡς στατικὲς καὶ ἀνεξέλικτες διανοητικὲς κατασκευές).⁷²

Εἶναι ἐκτὸς τῶν προθέσεων τοῦ παρόντος ἄρθρου νὰ καταδείξει τὴ μεθοδολογία ποὺ ἐφάρμοσε ὁ Κοραῆς ἀντιμετωπίζοντας τὰ προβλήματα τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων ἢ τῆς λεξιλογικῆς καὶ λεξικογραφικῆς ἐπεξεργασίας τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, οὔτε τὴ μεθοδολογία μὲ τὴν ὁποία διαπραγματεύτηκε τὰ ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ ζητήματα τῶν εἰσαγωγῶν τῶν ἐκδόσεων του ἢ τὰ ἀντίστοιχα τῶν αὐτοτελῶν δημοσιευμάτων του, κάτι ποὺ ἀναμφίβολα θὰ ἐμφάνιζε τὸν Κοραῆ κυρίαρχο τῶν μέσων καὶ γνώστη τῆς ὀρολογίας τῆς σύγχρονης του φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς

69. "Ο.π., σ. 203. "Ο Κοραῆς ἀνάγει τὴν ἀρχὴ αὐτὴ στὸν Ἱπποκράτη.

70. Βλ. π.χ. *Στράβωνος Γεωγραφικῶν*, τ. Α' (1815) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., σ. 267, 270]. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα μιᾶς τέτοιας στάσης ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς, ποὺ δὲν δίστασε σ' ἓνα ἀμφιλεγόμενο ζήτημα, τὸ γλωσσικόν, καὶ παρὰ τίς μακροχρόνιες ἔρευνές του σ' αὐτό, νὰ ἐκμυστηρευθεῖ ἀλλὰ τελικὰ καὶ νὰ δημοσιοποιήσῃ τίς ἀμφιβολίες του γιὰ τὴ βεβαιότητα τῶν θέσεών του, βλ. Έμμ. Ν. Φραγκίσκος, «"Μέση ὁδός" καὶ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς», *Νεοελληνικὴ παιδεία καὶ κοινωνία*, ὁ.π., σ. 239-40. Πβ. ἐπίσης τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ "Αλκη Ἀγγέλου στὴν ἀνατύπωση τῆς *Υλῆς τοῦ Γαλλογραφικοῦ Λεξικοῦ* τοῦ Κοραῆ, ὁ.π., σ. 43.

71. Συχνὰ συνιστᾷ στοὺς ἐπιστολογράφους του νὰ ἀκολουθοῦν τὸ παράγγελμα τοῦ Ἐπίχαρμου «Νᾶφε καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν· ἄρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν». "Ο ἴδιος βέβαια προσπαθοῦσε νὰ κρατάει καὶ ἐδῶ τὴ μέση ὁδόν, βλ. ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 27.11.1803, *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', σ. 118.

72. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι κλείνοντας τὴν τελευταία Ἀκολουθία τῶν *Αὐτοσχεδίων Στοχασμῶν* στὸν 6ο τόμο τοῦ Πλουτάρχου (1814) ἔχει ἐπίγνωση τῆς μελλοντικῆς τύχης τῶν «σπουδασμάτων» του: «Δὲν φθονῶ τοὺς μέλλοντας νὰ κάμωσι καλῆτερα· εὐχομαι ἐξεναντίας εἰς τὴν πατρίδα μου νὰ φθάσῃ γρήγορα εἰς τὴν μακαρίαν ἐκείνην τοῦ χρόνου περίοδον, ὅταν τὰ σπουδάσματά μου ἔχουν νὰ κριθοῦν "ἀρχαῖα τε καὶ διηπολιώδη καὶ τεττίγων ἀνάμεστα"», *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 576. Τὴ χρῆση τοῦ τίτλου *αὐτοσχέδιος* καὶ ἄλλων ἀνάλογων τοῦ κοραϊκοῦ λεξιλογίου ἐρμηνεύει καὶ ὁ "Αλκης Ἀγγέλου ὡς ἔκφραση μιᾶς ἀδιάκοπης ὁρμῆς γιὰ ἀναζήτηση, Παν. Κοδρινῆ, *Μελέτη τῆς κοινῆς*, ὁ.π., σ. 73, πβ. ἐδῶ σημ. 79.

έρευνας. "Όμως θά ήταν παράλειψη αν δεν κάναμε μιὰς μεθοδολογικής καινοτομίας τῆς ὁποίας τὴν πατρότητα διεκδικοῦσε ὁ ἴδιος προσδιορίζοντάς τὴν αὐτάρεσκα ὡς «μέθοδο Κοραῆ». Σ' ἓνα παιχνίδι ἀντιμετάθεσης ρόλων ποὺ εἶχε ἐπινοήσει θά βάλει κάπου τὸν ἑαυτοῦ του νὰ πεῖ: «Ἐμιμήθην πολλάκις τὴν μέθοδον τοῦ Κοραῆ, ἐρευνῶν, ὡς ἐκεῖνος, τὰς λέξεις, καὶ παραβάλλων αὐτὰς μετ' ἄλλων γλωσσῶν τὰς λέξεις». ⁷³ Ἡ συγκριτικὴ μέθοδος εἶχε τελικὰ καθολικότερη ἐφαρμογή. Τὴ χρησιμοποίησε ὅχι μόνον στὸ γλωσσικὸ πεδίο (παράθεση ἀρχαίας, νέας, ξένων γλωσσῶν) ἀλλὰ καὶ στὴν ἀσκηση τοῦ ἔργου τῆς κριτικῆς ἐπιστήμης (παράλληλα χωρία) ⁷⁴ ὅσο καὶ στὴ διαπραγματεύσει θεμάτων ἀναφορικὰ μετὰ νεοελληνικὰ πράγματα (ἀντιπαράθεση φαινομένων καὶ καταστάσεων ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴ σύγχρονη πραγματικότητα προκειμένου νὰ ὑποδηλωθοῦν οἱ συγγένειες καὶ ἀναλογίαις τους). ⁷⁵

Ἄν ἡ ἔρευνα συνέβαλλε στὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀλήθειας καὶ τὴν πρόοδο τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, τὸ ἀποτέλεσμά της δὲν εἶχε μόνον θεωρητικὴ ἢ πρακτικὴ ἀξία καὶ δὲν καταγραφόταν ἀπλῶς στὶς σελίδες τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν γιὰ νὰ ὑπεркеραστεῖ ἀργότερα ἀπὸ κάποιο ἄλλο. Ἀντανάγκωζε πρωτίστως στὸν ψυχισμό τοῦ ἴδιου τοῦ ἐρευνητῆ κάνοντάς τον νὰ αἰσθάνεται ἐσωτερικὴ ἱκανοποίηση καὶ χαρὰ ὡς δικαίωση τῶν κοπιαστικῶν ἐρευνῶν τοῦ στὴν ἀπομόνωση τοῦ σπουδαστηρίου ἢ τοῦ ἐργαστηρίου του. «Προξενεῖ καὶ ἡδονὴν εἰς τὸν ἐρευνῶντα ὅταν ἀνακαλύψῃ τὸ ζητούμενον.» ⁷⁶ Ἡ φράση τοῦ Κοραῆ προφανῶς ἐνεῖχε βιωματικὴ χροιά. Γιατὶ δὲν ἦταν δυνατὸν παρὰ νὰ δοκίμαζε καθημερινὰ τέτοιες ἱκανοποιήσεις (εἶναι γνωστὲς οἱ ἀφηγήσεις του γιὰ τὴ λύτρωση ποὺ ἐρχόταν καθὼς ἀνακάλυπτε τὸ ζητούμενο στὴ διάρκεια μιᾶς βασανιστικῆς νυκτερινῆς κατὰκλισης), ⁷⁷ ἱκανοποιήσεις ποὺ τὸν στήριζαν στὴν ἀνάγκη νὰ ἐπιβεβαιῶναι τὴν ἡγετικὴ του θέση ἀνάμεσα στοὺς ὁμοτέχνους του, στὸ δύσκολο ἔργο τῆς ἀναμόρφωσης καὶ ἀνύψωσης τῆς παιδείας τοῦ γένους του καὶ

73. Ὁμήρου Ἰλιάδος Α (1811) [= Προλεγόμενα, ὁ.π., τ. Β', σ. 136], πβ. Κ. Θ. Δημαράς, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, 1985, σ. 203.

74. Βλ. π.χ. Στράβωνος Γεωγραφικῶν, τ. Α' (1815) [= Προλεγόμενα, ὁ.π., σ. 296-97].

75. Προλεγόμενα, ὁ.π., τ. Β', πρόλογος Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, σ. xiii-xiv.

76. Πρόδρομος τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης (1805) [= Προλεγόμενα, ὁ.π., τ. Α', σ. 111]. Καὶ οἱ ἀπαντήσεις σὲ ἀπλὰ φαινόμενα, ὅπως ἓνα γραμματοσυντακτικὸ, προξενοῦν ἐπίσης χαρὰ σ' αὐτὸν ποὺ τὰ ἐρευνᾷ. Ἡ διατύπωση πάντως τοῦ Κοραῆ, παρὰ τὴ μερικότητα τοῦ περιεχομένου της, δὲν χάνει τὴ γενικότερη ἀξία της.

77. Ἐπιστολὲς πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 6.12.1801, Ἀλληλογραφία, τ. Β', σ. 33, 10.4.1808, ὁ.π., σ. 48, 5.8.1808, ὁ.π., σ. 464, 9.12.1810, ὁ.π., τ. Γ', σ. 80.

στά εμπόδια που όρθώνονταν από εκείνους που αντιμεμάχονταν την προσπάθειά του. Δεν έκανε, λοιπόν, λάθος ο παλαιός μελετητής του Κοραή όταν παρατηρούσε: «μία υπήρξεν ή έσωτερική αὐτοῦ χαρά καὶ ἀπόλαυσις, πραγματική ἀνάγκη τοῦ βίου του, ή ἐπιστημονική ἐργασία».⁷⁸

Προσπάθησα, βασισμένος στις πρωτογενείς μαρτυρίες τῶν κοραϊκῶν κειμένων, νά δείξω ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σ' ἕναν ἐπιστήμονα μέ συνείδηση ἐρευνητῆ. Τὸ ἐπιβεβαίωσαν τόσο οἱ θεωρητικές του θέσεις γιά τή διαχρονικότητα καὶ σημασία τῆς ἐρευνας στήν ἐπιστήμη, ή γνώση καὶ χρήση τῶν μεθόδων πού τήν ὑπηρετοῦσαν, ὁ τρόπος πού ὁργάνωνε καὶ δημοσίευε τὰ πορίσματα τῶν δικῶν του ἐρευνῶν, οἱ ἀπαιτητικές προδιαγραφές πού ἔθετε γιά τὸ πρόσωπο τοῦ ἐρευνητῆ, ὅσο καὶ ή οἰκειότητα καὶ πυκνότητα τῶν ἀναφορῶν του στοὺς ὅρους *ἐρευνα-ἐρευνῶ* (οἱ λέξεις ἀπαντοῦν στά κείμενά του τουλάχιστον 180 φορές στίς διάφορες σημασιολογικές ἀποχρώσεις τους, χωρίς νά ἔχει ὑπολογιστεῖ ή χρήση τῶν ἀντίστοιχων ξενόγλωσσων ὄρων ή ἄλλων ἰσοδύναμων ἐννοιολογικά ἐκφράσεων),⁷⁹ μιὰ συχνότητα πού βοήθησε, χωρίς ἄλλο, νά διαδοθεῖ καὶ νά παγιωθεῖ ὁ ὅρος στό νεοελληνικό ἐπιστημονικό λεξιλόγιο. Ἄν κάποτε θά ἔπρεπε νά τιμηθεῖ ὁ πρῶτος πραγματικός ἐπιστήμονας ἐρευνητῆς τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, καὶ ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐτὸ πού σκέπτεται καὶ ὅπως τὸ σκέπτεται, αὐτὸ πού ἐκφράζει καὶ ὅπως τὸ ἐκφράζει, αὐτὸ πού ἐπιχειρεῖ καὶ ὅπως τὸ ἐπιχειρεῖ, τότε ή παραπάνω ἰδιότητα καὶ τιμὴ θεωρῶ ὅτι δικαιοματικά ἀνήκει στὸν Ἀδαμάντιο Κοραή.

ΕΜΜ. Ν. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ

78. Ἀριστ. Π. Κούζης, «Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ὡς ἱατρός», *Ἡ Ἑκατοταετηρίς τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ*, Ἀθήνα 1935, σ. 34.

79. Οἱ πολυάριθμες παραπομπές τῶν εὑρετηρίων τῶν *Προλεγομένων* στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφείς στή λέξη *ἐρευνα* μέ ὁδήγησαν στή σύνταξη μιᾶς πρώτης ἀνακοίνωσης γιά τὸ θέμα στό συνέδριο γιά τὸν Νεοελληνικό Διαφωτισμὸ τοῦ Βόλου (Μάιος 1993). Ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου, ξεκινώντας ἀπὸ ἄλλη ἀφετηρία, τή σύγκριση Κοραῆ-Κοδρικᾶ, κατέληξε σὲ παραπλήσιο συμπέρασμα: ὁ Κοραῆς «σὲ ὁλόκληρη ζωὴ [...] δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρὰ νά ψάχνει», «ἔτσι δὲν ἦταν πάντοτε, ἀπὸ τὰ νιάτα του, ἀνήσυχος καὶ διερευνητικός;», Π. Κοδρικᾶς, *Μελέτη τῆς κοινῆς*, ὅ.π., σ. 73, 93.